

संवत् २०७६ को

जगदम्बा-श्री

तथा

मदन पुरस्कार

समर्पण समारोह

२०७७।०७।०२।१

कार्यक्रम

सभारम्भ

मदन पुरस्कार गुठी अध्यक्ष कुन्द दीक्षितबाट स्वागत

गुठीका अध्यक्षबाट पुरस्कार अर्पण

श्री डा. शेखर पाठकबाट विद्वत् प्रवचन

श्री गणेश रसिकबाट विद्वत् प्रवचन (सिलगढी, भारत)

श्री तीर्थ श्रेष्ठबाट विद्वत् प्रवचन (पोखरा, कास्की)

जगदम्बा-श्रीद्वारा सम्मानित श्री शान्ति ठटालज्यूको उद्गार

मदन पुरस्कारद्वारा सम्मानित महारानीका स्रष्टा श्री चन्द्रप्रकाश

बानियाँज्यूको उद्गार

गुठीका सदस्य सचिवबाट धन्यवाद ज्ञापन

सभा विसर्जन

[कोभिड-१९ का कारण यो सम्मान समारोह २०७७/०७/०२/१ मा अनलाइन मार्फत् सम्पन्न भएको थियो। सम्मानित व्यक्तित्वहरूलाई प्रत्यक्ष भेटेर सम्मान गर्ने कार्यक्रम अन्तर्गत यो समारोह पुस्तिका तयार भएको हो। जगदम्बा-श्री तथा मदन पुरस्कार सम्मान समारोहको प्रत्यक्ष कार्यक्रम २०७७ फागुन १ गते पोखरा र सिलगढीमा सम्पन्न भएकाले सोही अनुरूप कार्यक्रम विवरणमा केही हेरफेर भएको छ।]

ॐ असतोमा सद्गमया। तमसोमा ज्योतिर्गमया। मृत्योर्मा अमृतं गमया।।

ॐ शान्तिः! शान्तिः! शान्तिः!

आदरणीय डा. शेखर पाठकज्यू, गणेश रसिकज्यू, तीर्थ श्रेष्ठज्यू, सम्मानित शान्ति ठटालज्यू र चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यू तथा सम्पूर्ण विद्वान्-विदुषी र मित्रहरू।

संवत् २०७६ को मदन पुरस्कार समारोह कार्यक्रम अनलाइन मार्फत् सम्पन्न भएपनि आज पोखरा र सिलगढीमा सम्मानित स्रष्टा र यहाँहरूसँग प्रत्यक्ष भेट भएको छ। एकैठाउँ भेटेर कार्यक्रम आयोजना गर्न सकेनौं तर भाषा, साहित्य, संस्कृतिका कारण हामी जोडिएका छौं र जोडिने छौं। यस्तो कठिन परिस्थितिमा हामीसँग जोडिनुहुने यहाँहरू सबैलाई हार्दिक स्वागत।

हाम्रा सबै अग्रजप्रति हार्दिक नमन। गुठीको कल्पना गर्ने, प्रबन्ध मिलाउने र यसैमा जीवनभर समर्पित संस्थापक कमल दीक्षितको स्मरण गर्दछु। गुठीको आधार तयार गरिदिने मदनशमशेर तथा रानी जगदम्बालाई पनि सम्झन्छु। ६५ वर्षसम्म गुठीसँग सँगै हिड्ने, हिड्नलाई प्रेरणा दिने, माया गर्ने र सल्लाह-सुझाव दिने सबैलाई हार्दिक धन्यवाद।

इतिहासकार डा. शेखर पाठकज्यू, यहाँका प्रेरणादायी कामले हामीलाई समग्र हिमाली र महाकाली क्षेत्रका साझा चासो र चिन्ताका विषयमा सोचन प्रेरित गरेको छ। हाम्रा धार्मिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक

सम्बन्धहरू हजारौं वर्ष पुराना हुन् भन्ने कुरा पुनः सम्झाइदिनु भएको छ र महाकाली क्षेत्रसँगका हाम्रा सम्बन्धहरूको व्याख्या गर्नुभएको छ। यहाँलाई नेपालमा भेट्ने रहर थियो तर सम्भव भएन। हाम्रो अनुरोधलाई स्वीकारिदिनु भएकोमा हार्दिक धन्यवाद।

गणेश रसिकज्यू, यहाँको विद्वत् प्रवचन सिलगढीमा हुने समारोहका लागि 'सम्हालेर' राखेका थियौं। हाम्रो आग्रहलाई स्वीकारिदिनु भएकोमा हार्दिक धन्यवाद। गीत-सङ्गीतका माध्यमबाट गाँसिएका हाम्रा सम्बन्धहरूलाई व्याख्या गरिदिनु भएकोमा यहाँप्रति आभार।

तीर्थ श्रेष्ठज्यू, हाम्रो आग्रहलाई स्वीकारीदिनु भएकोमा हार्दिक धन्यवाद। पोखरा जस्तै सुन्दर प्रवचनले पोखरा र सेरोफेरोका असङ्ख्य सम्भावनाहरू देखाएको छ। पोखरालाई कुनै खास क्षेत्रबाट मात्र हेर्न वा बुझ्न खोज्दा त्यो सग्लो हुँदैन, वास्तविक हुँदैन। साहित्य, सङ्गीत, कला क्षेत्रको यो पुण्य भूमिसँग सम्बन्धित मन्तव्यका लागि हार्दिक आभार।

शान्ति ठटालज्यू, नेपाली गीत-सङ्गीत क्षेत्रको उन्नयनमा यहाँको योगदान अविस्मरणीय छ, रहनेछ। एउटा कालखण्डको प्रतिनिधिका रूपमा यहाँबाट नेपाली गीत-सङ्गीत क्षेत्रले धेरै कुरा सिक्न बाँकी छ। हिमालदेखि तराईसम्म रहेका गीत-सङ्गीतका फरक-फरक परम्परा र विशाल विविधतालाई हामीले समेट्न बाँकी नै छ, त्यसका लागि यहाँ जस्तै अनवरत खटिनुहुने व्यक्तित्वहरूको खाँचो छ। यहाँको प्रेरणा, माया र आशीर्वाद सम्हालेका छौं, सम्हालेर राख्नेछौं। यहाँलाई बधाई शुभकामना।

चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यू, यहाँको पुस्तक *महारानीलाई* मदन पुरस्कारबाट सम्मानित गर्न सक्दा हामीले नेपाली समाज, इतिहास र भाषाका विविधता हेर्ने र बुझ्ने फरक आँखा भेटाएको अनुभव गरेका छौं। फरक परिवेशको, फरक कथा भन्नु भएकोमा हार्दिक बधाई। एक ठाउँको राजनीति, इतिहास र आख्यान वा गैर-आख्यान लेखनी भन्दा भिन्न रहेर फरक क्षेत्र, भाषा, इतिहास र संस्कृतिको विषयमा लेख्ने समय आएको छ। यस निम्ति यहाँलाई हार्दिक बधाई। हार्दिक शुभकामना।

अन्त्यमा, आदरणीय विद्वद्जन्, यो वर्ष अनलाइन समारोह मार्फत् हामी संसारभर जोडिएका थियौं। समारोहमा शेखर पाठकज्यू नेपाल पश्चिमबाट, शान्ति ठटालज्यू पूर्वबाट र चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यू लगभग मध्य नेपालबाट जोडिनु भयो। आज पुनः हामी सिलगढी र पोखरासँग प्रत्यक्ष जोडिएका छौं। यसरी जोडिने क्रममा पोखराको यो कार्यक्रममा हामीसँगै आउन उत्साहित मदन पुरस्कारका पूर्व सदस्य ॐकारप्रसाद गौचनज्यू हामीमाझ रहनु भएन। वहाँको आशीर्वाद लिन सकेनौं। वहाँप्रति हार्दिक श्रद्धा।

हामीले भोगेको महामारीको यो कठिन समयमा यहाँहरू सबैसँग प्रत्यक्ष भेटेर आशीर्वाद लिने काम अझै सहज भइसकेको छैन। तथापि यहाँहरूको आशीर्वाद लागिरोस्। यहाँहरू सबैमा स्वस्थ जीवन र दीर्घायुको कामना।

डा. शेखर पाठकज्यूको विद्वत् प्रवचन^१

The Fundamental Unity of Geography, Community and
Culture along the Kali/Mahakali River

Dosto,

I sincerely thank to Madan Puraskar Guthi, Kunda Dixit jyu and Deepak Aryal jyu and all associated friends inviting me for the *prabachan* at this year's function. I am not the most suitable person for this event as I am an ordinary student of Nepali literature and not much familiar with the Nepali literary creativity. I was also not able to say 'no' as I am aware about the great contributions of late Kamal Mani Dixit jyu to literature, arts and education in Nepal. This has given me the chance to remember him. I have decided to speak on the oneness of the region along Kali/Mahakali River, a subject on which I have some knowledge.

I congratulate Chandra Prakash Baniya jyu and Shanti Thatal jyu for receiving this year's Madan Puraskar and Jagadamba Shree awards. These awards were dreamt and initiated by Kamal Mani jyu. Now it is my suggestion that the Guthi think of associating his name with some unique new activity or event.

---

^१ मिति २०७७।०७।०२।१ गतेको अनलाइन समारोहमा प्रवचनको केही अंश समावेश गरिएको थियो।

1. 'YO BATO KA JAN YA HO LA?'

Geology changes over millions of years and territorial sovereignty over some decades or centuries. However, human relations remain intact. Perhaps they go into hibernation during some difficult times, while at other times they are more active. As with the rest of the mighty but fragile Himalaya, the mountains of the Kali/Mahakali region² have been standing, rising, eroding, weathering and flowing down for millions of years. Human cultures reached here in the near end of the last slice of time. Mt. Api, Nampha, Saipol, Tinker, Om Parvat; the ridge connecting Tinkar pass, Lipulekh, Limpiya Dhura, Jolingkong (Chhota Kailas) and Sinla pass; Mt. Rajrambha, Ralam pass, the Panchachuli peaks and Chhiplakot have been there for long and they all were named, worshipped and crossed by humans over the long human history of the Himalaya.

All other rivers originating from the different receding glaciers below these peaks and high ridges merge into the Kali. The larger catchment of the Kali lies in Kumaon but many tributaries join it from Nepal as well. The Kali becomes the Sharada after Baramdev Mandi (Tanakpur), and downstream from the confluence with Karnali at Brahamghat the joint stream becomes the Ghaghra (also known as the

---

² Old Almora district, now Almora, Pithoragarh and Champawat (Kali Kumaon) and Bageshwar districts in India/ old Doti Aanchal- Mahakali Aanchal since samvat 2018/AD 1961, which includes districts of Darchula, Dandeldhura, Baitadi and Kanchanpur in Nepal.

Saryu in the Ayodhya region), and finally merges with the Ganga at Revelganj in Bihar.

The mountain passes allow humans as well as domestic and wild animals to crossover at many places between the catchments of Karnali (Seti), Kali (Kuti Yangti, Tinker, Dhauli East, Gori, Saryu, Chamaliya, Thuligad, Tatigad, Tuligad, Lohawati and Ladhiya) and Sutlej rivers. In the case of Nepal the rivers form valleys into Tibet as we see at Hilsa along Karnali. In Kumaon/Uttarakhand no rivers comes down from Tibet, so only high passes connect the region with the north. The *bugyals* (meadows) of Chhiplakot, Chhiyalekh, Khaptad and many in Nampha and Tinker valleys (both sides have protected areas too) are still in their wild and beautiful states. These are places of wilderness, worship, pasturelands and abode of medicinal-aromatic plants.

2. ETHNIC PAST

The homo-sapiens reached this region as different ethnic groups. First came the Kol/Negroid (today's shilpkar/Dalit of Kumaon and Nepal); the second wave was of Khasa (loosely, the Caucasians who constitute a large part of the Himalayan population); and the third wave comprised of 'Mongoloid' (these include the highlanders – Johari, Rang and Byansi, who are collectively known as Shauka in Kumaon and Byansi in Nepal; and also the Banraji in the upper reaches and Tharus at the foothills. All may have come in different

waves mixing with many other communities belonging to their own earlier waves and other groups. They came from both the east and west of the Himalayan region as well as from the northern plains and other parts of the Subcontinent in medieval and later periods.

Those who migrated during and after the medieval period are more visible in some regions. Yet, these more vocal migrants could not fully suppress the quieter sections of the earlier Himalayan humanity. The conflict, interaction, compromise and finally the assimilation of different groups has made the current face of our society. Let it be noted that the rivers or mountain ridges were never the border lines between the principalities or communities of the Himalaya. They have been interactive and interdependent, the process having evolved naturally. Even with Tibet, the main Himalayan watershed was never the border line, although China managed to do this with the neighboring Himalayan nations after 1949.

It is noteworthy that no Himalayan kingdom or empire was able to retain its continuity for long. Most of them were later medieval or modern constructions. The rise of the 'Greater' Gorkha Empire (1790-1815) made possible what the Nepal nation is today. It also created the 'Nepali islands' across the region, from Sikkim (even Bhutan) to Himachal, becoming part of these places while maintaining their identity. It is always said that Nepal was never under colonial rule, but the truth is that it was colonised by the British in so many

effective ways, like many Indian native states. The process continued even after the British left the Subcontinent. From politics to economics, Nepal was continuously compelled to follow the path made by others.

In this way, this part of Himalaya also became the melting pot of ethnic groups and later of communities coming from different directions. However, mingling over the millennia could not dissolve so many original expressions of the communities. These remained alive in the forms of human features, languages, vocabulary, proverbs, folklore, folk-gods, food habits, architecture, seeds and indigenous science and technology.

3. SOCIETY

If we visualise a social map of the region, we find on both sides of Kali the same communities. From the foothills to the higher Himalaya, the habitations is roughly as follows: Tharus (in and around Tanakpur-Khatima and Mahendra Nagar-Kanchanpur), caste or stratified societies of Brahmins/Bahunns/Shilpkars and Thakurs/Thakuris (in Kali-Kumaon, Sor-Pithoragarh and Baitadi-Dadeldhura); Khasa communities, the aborigines Banrajis and Rangs/Byansis (all last three in Dharchula and Darchula).

During Malla, Bum, Chand and Gorkha rule, east-west and west-east migrations and marriages happened as a matter of course. The population movements could not be characterised as mass migration, they were small community

movements and many clans belonging to different communities did this. Brahmins and Thakurs migrated from the east side of the Kali to the west. The ancestors of filmmaker N.S. (Narayan Singh Dhama) Thapa or folk singer Bhanu Ram Sukoti were among these migrants.

Marriages were important social events, which also jumped the Kali. One interesting betrothal should be mentioned here: in the summer of 1938 a marriage party started from Dyoradi Pant village of Almora with its 19 year old bridegroom. After three days of difficult trekking, the party reached the village of Baldev and Laxmi Devi Bhatt, Pal Chaurali in Baitadi. Pushpa, their daughter, was married to a young Devi Dutt Pant. The same DD Pant became a student of the Nobel laureate CV Raman and went on to carry out path-breaking work on photo physics. Much later, Pant became principal of DSB college in Nainital and later became the first Vice Chancellor of Kumaon University. Incidentally, all the daughters and sons of Baldev/Laxmi Bhatt were educated in Nainital, two of them being the naturalist and scholar Dibya D Bhatt and the diplomat Uddhav Dev Bhatt, Permanent Representative to the United Nations.

The families who migrated from different villages of Kumaon to different places in Nepal are known as Kumai. They spread to many places including Kathmandu Valley and beyond, and as far as Sikkim. Among the prominent clans are Pants, Joshis, Bhattas and Upretis. I once met a police officer in Sikkim, who belonged to a Kumai family.

He told me that during Gorkha period, his ancestors migrated from the Gangoli region of Kumaon to Kathmandu and after a few generations a part of the family migrated to the Chogyal's Sikkim. Thousands of men, women and children are said to have been taken as slaves to Nepal from Uttarakhand between 1800-1815, and they dissolved into the larger Nepali society over two centuries. Tracing the descendants of the enslaved would be a difficult exercise.

A few Buddhists, Muslims, Sikhs including some Khampa settlers and nature worshippers are also part of the cross-border society. Due to trade in colonial times and well into the modern era, many 'outsiders' arrived to fulfill the demands of urban and rural communities in Dharchula/Darchula, both sides of Baluakot (Kuchyar), Jauljibi, Jhulaghat and Tanakpur-Banbasa/Mahendra Nagar. Hence, ethnic, cultural-linguistic and occupational diversity is very much visible here, and there has been constant movement across the border. Barring a few check posts at the bridges over the frontier river, the Nepal-India border was never guarded as it is now.

4. ECONOMIC DIVERSITY

A lot of economic diversity can be noticed in this cross-border region. Till a few decades back, this region was also well populated by the hunter-gatherer Banraji or Raji. They have now come out from the caves and the splendid isolation of centuries but been unable to join the so-called

'mainstream' in both countries. They are still the wooden vessel makers, honey hunters, masons and fisherfolk, but numbering less than 1000 in Kumaon and around 2400 in Nepal. Among the other communities, pastoralism, animal husbandry and settled agriculture have continued. However, the Shauka (Johari-Rang-Byansi) have been leaving transhumance and the nomadic way of life, and there are multiple reasons for this shift. The age-old economic activity came to an end with the closure of Indo-Tibetan trade. In 1967, the Shauka, Banraji, Tharu, Boksa and Jaunsari of Uttarakhand got Scheduled Tribe (ST) status, which for the first time opened up opportunities in government employment.

While the rest of the Subcontinent is ruined by monopolist seed companies, in the valleys of the Karnali and Seti I found the *atharanaza* system, in which 18 or more varieties of grains, pulses, oil seeds, fruits, vegetables, tobacco and sugarcane are produced under the traditional agricultural system. The same is the case in the villages immediately along the Kali River. *Izaran/khil* (a kind of *jhoom* agriculture) is sometimes still practiced, and the agricultural diversity is unique in this region, having its origins in the organic agriculture which has evolved through the interrelationship of natural resources and occupations.

The *cheura* (butter nut) tree, which gives fruit, oil and fodder, is found in this area. The rare musk deer and *hiunchitua* still wander the high ridgelines, the Asian

elephant and Royal Bengal tiger the foothills. The *mahaseer* is a unique fish found on the Kali and its tributaries, together with so many other species. In recent decades *yarasagumba/keedajadi* (*Cordyceps sinsensis*) has been harvested in the mountain flanks on both sides of the Kali. While this new harvest has provided some impetus to the regional economy, it has also lead to conflicts.

Handicrafts and cottage industries (wool, skins, leather, wood and bamboo-based) are associated with barter trade, though people also produce some products for themselves. Till 1960, the trade with Tibet was an important economic activity practiced with transhumance and nomadic movement between winter and summer settlements. The service sector evolved during the colonial era and became important for the people, with the recruitment of young males in the army and beginning of out-migration and the 'money order economy'. The Shauka were not much interested in jobs outside of their traditional occupations (transhumance, some agriculture, cottage industries and trade) in the old territory between foothills and Western Tibet. After China occupied Tibet, after the commerce came to a sudden end they started thinking about 'other' jobs. Education and reservation helped them adjust to the new situation.

It is true that Nepal never came under colonial rule, but colonialism deeply impacted Nepal as well. The recruitment in the British army from Nepal and Uttarakhand is a story of both valour and defeat. In the concluding part of Anglo-

Nepal War (1814-15), the East India Company officers were extremely impressed by the bravery of the Nepali soldiers on the losing side (especially at Malaun/Himachal and Khalanga/Dehradun). The British immediately thought of raising an army unit consisting of only mountain people. This was done by establishing The First King George's Own Gorkha Rifles in the second decade of 19th century. From the Hyderabad Contingent to the rise and growth of different Gorkha, Garhwal and Kumaon regiments, this makes up an unique remarkable military and economic history. Under the circumstances, some young Kumaoni men started using Nepali surnames. The Gorkhas emerged as the most faithful soldiers, who never rebelled against the Company or Her Majesty's rule, and now they are also 'global soldiers' serving in many countries including the UN peace keeping contingents.

The economy evolved, aspects were transformed, some were lost while others continued. The idea of exchange was not only part of trade including trans-Himalayan commerce with Tibet from both sides of the Kali and between themselves. The idea of cultural exchange also evolved naturally, in and through social processes (from migration to trans-border love and marriage) and cultural-religious systems (the same folk goddesses, gods, folk heroes, places of worship, folklore and languages, fairs, cultural events that are observed in in 3, 6 or 12 years; pilgrimages and *Jaat Yatras*).

The economy starts with the resources of the region and its immediate neighbours – Western Tibet and the Indian plains. Pastoralism and animal husbandry are related to several other fields such as agriculture, cottage industries, transport and trade. The Indian, Nepali and Tibetan traders did exchange the surplus and interacted annually between summer and autumn. Some items were specifically procured for clients in Tibetan plateau and the Indian plains. However, with the focus remaining on Indo-Tibet trade, at times we tend to forget the barter trade that existed between Nepal and Kumaon, as also the introduction of monetary currency during the colonial period. Kumaoni *gur* (jaggery) and Nepali *ghee* (clarified butter) were major items of trade between the two regions. Wool, yak tails, medicinal herbs, Humli yaks and Jumli horses were other important items of trade, and local employment on both sides was part of an interdependent economy.

The out-migration of human labour is an important aspect of mobility and economy of the trans-Kali region. In Kumaon, the role played by the Nepali labour force is vital to this day. From construction and transport workers, mountain porters, guides, cooks, guards and even drivers and mechanics, to helpers and managers in agriculture and horticulture, Nepalis are everywhere, playing a role in Kumaon's economy. The people of India will long remember the role of Nepali porters and laborers on the pilgrim routes of Uttarkhand, as well as in the reconstruction of Kedarnath town which was

devastated in the June 2013 cloud burst and flood. It is important to note, however, that the Indian authorities have failed to inform the world of the loss of life and limb suffered by Nepali labourers, horse drivers, *dandi* (palanquin) and *kandi* (chair carried on the back) during that tragic flood episode.

During colonial and post-colonial periods, there has been an increase in pilgrimage and modern tourism has also been introduced. With the coming of hill stations, cantonments and ‘railway pilgrimage’, both tourism and Indo-Tibet trade accelerated as major economic activity in Kumaonb.

In the modern era, the financial schemes of the Indian state and central governments schemes, such as Jawahar Rojgar Yojna and even MGNREGA, has benefited the Nepali labourers. This is mainly because the people of Uttarakhand started abandoning jobs requiring manual labour due to education and migration. It is true that the labourers from Nepal mostly come unskilled, but within a very short time they are able to learn required skills.

5. THE CULTURAL MOSAIC

For ages, the Himalayan region has been the amphitheatre of micro cultures that have been blending and forming a rainbow of cultural commonality. Historical evidence points to the Himalayan passes being used by caravans as people settle hither and yon. The present-day society of the region is thus the outcome of a long and complex process of ‘moving

symbiosis'. Almost all the waves of migrants from West and Central to South Asia had to traverse the Himalaya over thousands of years, and many made the Uttarkhand-Nepal region their home. The cup marks, rock shelters, megaliths, *birkhams* (heroic or memorial stones), burial sites, edicts, inscriptions, numerous cultural expressions and racial strains speak of such migration patterns and diversity of origin.

The cultural aspects of this region are multilayered. Before the Kali was declared the border between British India and truncated Nepal in 1816, this was one region. The folk goddesses, gods and folk heroes were common, and it remains so. People from Nepal come to the Kanar Devi and Pancheshwar temples and fairs in Kumaon and people from Kumaon visit the Tripura Sundari, Nigalsaini, Ugratarra Devi and Mallikarjun temples and fairs in Nepal. Numerous temples of Lata/Lataul (Dhansaini/Badhabe), Mallikarjun (Uku/Askot), Malaynath and Baital are found in both Nepal and Kumaon. It is also said that the tradition of Gaura Meshar came to the Kumaon side from Nepal.

The Lohasur temples are found in Tinkar (before 1816, this border village was in Kumaon) and Chhipra (Humla). People from Tinkar and other adjoining villages go to Chhipra, where the original temple of Lohasur is located. The *jhankris* of both places used to visit Manasarovar and Kailas annually. The Chamu temples are both in Kumaon (Wadda, Chamdeval, Pancheshwar and Thatgaon) and Nepal (Dhamkuri, Surad and Santola). Syangsei (Gabla) is the

prominent God of the Rang. Raula Kedar in Nepal and Thal Kedar in Pithoragrah are considered equally important. Manch (between Champawat and Tamli), where *dhuni* (sacred flame) of Gorakhnath burns, is visited by villagers of both sides. Indeed, the local goddesses and gods continue to dominate the social-cultural life in this part of Himalaya.

Before the railway arrived in north India, pilgrims from Nepal used to come to the Chardhams of Uttarakhand by crossing over the hills. The still well-maintained Nepali *dharmshalas* (rest houses) at Kedarnath and Badrinath tell the story of the links over centuries. Many people may not know that the temple at Gangotri, swept away by a flood in June 1943, was built by the Gorkha general Amar Singh Thapa before 1814. The pilgrims from Uttarakhand used to go to Muktinath through the mountain paths across the Kali. But the ultimate pilgrimage was the one to be made to Kailas and Mansarovar, from both sides. For communities of this region, Kailas and Manasarovar are much more important than Allahabad, Gaya or even Haridwar, and so all along the routes the local rulers, communities and individuals built *dharmshalas*. The story of Jasuli Dantal on the west of Kali and Chhanna Devi Tinkari to the east of the river, who build *dharmshalas*, is well known.

The trade routes were followed by the pilgrims and the Tibetan trade marts were developed close to the Himalayan passes. The trade and pilgrim seasons tended to be more or less the same. From the Tinkar and Lipulekh passes the

traders used to go to Taklakot, from Limpiya Dhura, Darma Dhura and Kungri-Bingri passes to Gyanima and Chhakra. The trade marts were further connected to tracks that took the trade items to the points on the Silk Road.

The ballads of Sangram Karki are sung on both sides as are the stories of Gorill/Golla and Chhipal Devta. Golla Devta is associated with the both the rivers Gori and Kali. His story then moves to Gorilla Chaud in Champawat (the original temple), Chitai in Almora and Ghorakhal in Nainital and onward to many places including Kandolia in Pauri Garhwal. Jhusia Damai (1910-2005) was a binational singer, as was Bhanu Ram Sukoti (1938-2016). Incidentally, Jhusia was the chief bard of the Tripura Sundari temple, and his instruments were the *hurka* drum and bells. Sher Singh Rawat, born in 1937 and living in Pithoragrah, as well as Kabutari Devi (1939-2018), were artistes who were both influenced by Nepali music and language. Lokratna Gumani (1791-1846) wrote in Sanskrit, Hindi, Kumauni and Nepali. The same songs are sung on both sides of the Kali with the same musical instruments, the *hurka* being the most precious and delicate among them.

Many local artistes learnt classical music from the musician Thakur Sukhwasi (alias Bulaki Ram, 1900-1972), who went from Pithoragarh to the Nepal side of the Kali and stayed in Baku/Baitadi for more than 15 years as a teacher. The well-known architect Lauri Baker (1917-2007) studied the vernacular architecture of this region, making many trips to

Western Nepal from Pithoragarh, where he lived for two decades. Among those who are still fondly remembered by the locals of both sides are Pranavanand, who traveled to Kailas, Narayan Swami (1908-1956) and Khaptad Baba, who died at the age of 108 after staying at Narayan Ashram in the Khaptad plateau.

The WWII Victoria Cross winner Gaje Ghale (1919-1997) lived in Almora after his retirement. Ram Singh Thakuri (1914-2002), of IMA, fame was a double migrant as his grandfather migrated from Pithoragrah to Himachal whereas a few generations back their family had migrated from Doti to Munakot. When Trilochan Pande and DD Sharma were travelling in search of folklore and language west of the Kali, Marc Gaborieau and Jayaraj Pant were making field trips for the same cause on the other side of the river. Henry Strachev (1846, 1849) and Richard Strachey (1848, 1849) and after nine decades Arnold Heim and August Gansser (1936 AD) explored both sides of the Kali as also Western Tibet. There were many other Western adventurers who toured this area.

Gaura Meshar, Chaitol, Hill Jatra and Holi are performed and celebrated similarly on both sides. The uniqueness of Holi of Kumaon and Achham may be connected, but both also have their own peculiarities. In Achham, Holi is celebrated purely through folk performance while in Kumaon it has three expressions. The *Khari* Holi (walking and singing), the *baithi/baithki* Holi (singing classical ragas sitting at a *baithak* or *aangan*) and Women's Holi with

thhetar (live performances in absence of males). The colours of Holi are always double as spring brings its own colors in nature. *Humli jhya* and *Kangdali* festivals of the Rang community of Byans and Chaudans are associated with medieval feudal suppression by Jumli rulers. Chhipla Jaat is a combined but predominantly Khasa community affair.

Kanar Devi, Jauljibi, Taleshwar, Uku, Gokulya and Pancheshwar fairs are common annual cultural events of the cross-border region, as also the Uttarayani fairs at many points. People from both sides meet the *maitee* (members of the natal home) and other relatives, songs, dances and homemade foods are shared and distributed. Marriages may also be fixed. Most homes in the villages of the Kali catchments are either a *mayaka* (mother's home) or a *sasural* (in-laws' home) for someone on the other side. The fairs have been also associated with barter trade, as the dates are fixed after the traders return from Tibet and their summer settlements. Many folk sports are still alive here such as *pandani*, *addu (ek khutte)*, *bagh bakri*, while modern sports like volley ball, football and cricket have also become popular.

The linguistic diversity is yet another unique point of the Kali region. Most of the languages of Nepal (Eastern Pahari) and Kumaon/Uttarakhand (Central and Western Pahari) belong to the Indo European family of languages. In addition, the Austric (Raji language) and Indo-Tibetan (Rang) or Nepali-Tibetan (Tinkari, Byansi) linguistic groups

also exist here. Meanwhile, interestingly, the language of the Tharu community of India and Nepal has been influenced by Rajsthani and Awadhi. The dominant tongues of the region are Rang Lvu (Darmi, Byansi and Tinkari), Kumaoni, Manihari Kumaoni (in Manihar Goth, Champawat and Tanakpur), Doteli, Nepali, Tibetan, Urdu and Tharu. Experts have found similarities between Kumaoni and Doteli languages. Most of the people are at least trilingual and trans-boundary music and songs are performed and sung as a matter of course. After all, like birds of the air, music never accepts political boundaries, and oral language has been much more powerful in the Kali region than written language.

6. RAJYA AND SAMRAJYA

It is said that parts of the Himalayan region came under the Maurya and Gupta empires for short periods. The Chinese traveler Xuanzang, who travelled to the Subcontinent between 630-643 AD, walked along the foothills of Uttarakhand in 637 AD and wrote about the plurality of principalities of this area. The same was the case during the Sultanate and Mughal periods. Till the emergence of three Himalayan empires (Dogra, Gorkha and Ahom) in mid/late 18th or early 19th century, different Himalayan regions were run mostly by relatively small principalities. Nepal had about 46 (*Chaubise* and *Baise*, 24+22) principalities before 1790; in Kumaon and Garhwal more than sixty smaller kings were ruling before the consolidation by Chand and Panwar rulers.

There was also a lot of rulers in Himachal and Kashmir. This plurality was a compulsion of geography, which evolved into the idea of local autonomy and independence. In some frontier regions, even the idea of being governed was not prevalent.

In terms of dynasties, the Katyuris (after 7th century AD) ran the first larger kingdom in Uttarakhand, which spread east of the Kali. Earlier, Kuninds (pre-Katyuri) had been restricted to south-western Uttarakhand. The emergence of Ashok Malla and Krachalla Dev east of the Kali led to the rise of the Malla dynasty. In 1191, the year Prithviraj Chauhan was defeated by Mohammad Gori in the plains, Ashok Malla captured parts of the Katyuri territory. Krachall Dev further defeated the Katyuri in 1223 and continued ruling Kumaon. Only after him did some Katyuri principalities emerged.

The Askot Rajbars were the descendents of Katyuris and ruled both sides of Kali for an extended period. After the Mallas, Bums also occupied some parts of Kumaon. The rise and growth of Chands from Champawat was a new beginning in the region as they also ruled Sorad and adjoining parts east of the Kali. Later, they shifted the capital to Almora and continued till the coming of another aggressor from the Nepal side, the Gorkhas, in 1790. Before the rise of Gorkhas, the key administrative centers of the region were Deepayal, Ajaymeru (Devalhat), Champawat. Pithoragarh, Askot and Sirakot (Didihat).

The Jumli rulers had been continuously attacking the trade parties along Tinkar and Lipulek passes and the villages of Byans and Chaudans. Historians and local community memory indicates that tax extortion was the main focus of the Jumli marauders. The Rang of Kumaon were paying taxes to three rulers all at once, the Jumli, Tibetan rulers and the Rajbar/Chand of Kumaon. When the Baisi chiefs were ruling different smaller principalities of the future Nepal, Chands were consolidating their power in Kumaon. They captured Sor, Sira, Sorad, Doti, Gangoli and other smaller kingdoms and became the rulers of Kumaon, which included some parts of today's Western Nepal.

The rise of the Gorkha kingdom after 1750 was an important development in the context of larger Himalayan history. This was the time when the East India Company was preparing for the Battle of Plassey. The Gorkhas first consolidated the Chaubisi *rajyas* and then Baisi *rajyas*. Soon, they arrived at the Chand territory. The year of Napoleon's emergence in Europe was also the year of the Gorkhali arrival in Kumaon and it did not face resistance because there was civil war in progress. The Gorkhas, seeming to be in a hurry, also attacked Tibet and were defeated at the hands of the Tibetan-Chinese army. This stopped the force from moving further westward. It was only in 1803-04 that the Gorkhalis attacked the earthquake-devastated Garhwal. The king of Garhwal was killed while fighting with Gorkhas, at Dehradun. They crossed the Sutlej and reached Kangra around 1809. This

was the climax of the short-lived Gorkha Empire that spread from Teesta in the east to Sutlej-Beas in the west.

The Gorkha rule is remembered as being oppressive, much more than that of the local rulers. This period of harsh administration is still remembered as 'Gorkhyol' in Kumaon, 'Gorkhyani' in Garhwal and 'Gorakhshahi' in Himachal. The oppressive tax and judicial systems and sale of human beings were key aspects of this 'military feudalism'. The Gorkhas failed to recognize the constant eye of the East India Company (EIC) on the Himalaya, nor the emergence of Napoleon in Europe which had become a challenge for Britain. The Company feared his attack on India, Napoleon had once claimed. This was one reason the EIC became eager to get Uttarakhand even before it set eyes on Awadh, the rich kingdom of the Ganga plains. The colonial power was slowly usurping, replacing and engaging the different feudal powers in India, and the weak and divided medieval system was not able to resist effectively.

The Treaty of Sugauli (1816) was a turning point in the regional history, as for the first time the Kali river became the international border point between Nepal and British Kumaon. In one stroke, it divided unified communities, from the foothills to midhill to trans-Himalaya. Rivers were also made border lines while carving out the Tehri State from the larger Garhwal Kingdom. The colonial power used the local opposition to Gorkha rule to strengthen its base. It used the reports by different travelers to Uttarakhand and made an

initial assessment about the resources of the region and volume of trans-Himalayan trade.

The colonial rule changed the political scene in the Himalaya. Where the EIC could not directly enter, it operated through treaties. The transformation which had not taken place in Himalaya for two thousand years, occurred in 200 years of colonial rule. The region west of the Kali came under colonial rule while the parts to its east remained under Gorkha rule. In this way, both the older feudal and new colonial systems came to operate along the Kali catchment. On the western side, some missionaries undertook health and educational work with an eye on conversions but they were unable to penetrate the eastern side. Interestingly, later on the work of Narayan Swami was also centered on education, health and pilgrimage, and it helped villagers of both sides. Trans-border co-existence, with exchange of so culture and materials, was the basic element of this relationship.

We still don't have clarity about the borders created by colonial rulers, as in the case of Kalapani-Lipulekh in which both the countries have failed to come to an amicable solution. The question of origin of Kali River was taken so superficially that most of the experts and leaders failed take into consideration that the Kali was there before the drawing of the maps and also after the creation of more maps. To go into some detail, the Kali flowed more or less North-South while the Kuti Yangti flowed Northwest-Southeast before their confluence at Gunji. The road along the Kali leads to

the Lipulek pass, and along the Kuti Yangti to Lampiya Dhura. The first pass opens into the Karnali valley, where a trade mart was located, while the second led to another mart in the Sutlej catchment.

The Lipulek pass has been used since medieval times, when one of the Chand ruler, Baj Bahadur, went to Taklakot in 1670 AD and captured it to ensure safe passage for the trade. This continued during the Gorkha and colonial rule. The two intimate villages of Kumaon Byans-Chhangru and Tinkar were given to Nepal after the Sugali Treaty, but the opposition of the community continued till 1824. Meanwhile the EIC continued to follow the treaty agreement. When Henry Strachey visited Chhangru and Tinkar and met and heard villagers in 1846, he realised that “an error had been committed by the Company officers. Both the villages should have remained in Kumaon.”

The colonial rulers realised this and they changed the border between 1850 and 1879, shifting it East of Kalapani towards the ridge which connects Tinkar Lipu with Lipulek. This is where the tri-juncture of India, Nepal and Tibet (China) is located, and the understanding has continued since then. The Nepali rulers in Kathmandu did not ask for this corner at the time when they were given the '*Naya Muluk*' after 1857. No doubt, the interpretation of border alignment inherited from the past is a complex issue, and there is no way out but for Nepal and India to sit down at the negotiating table and

resolve it. A detailed study of this issue can be perused in *Kalapani aur Lipulekh: Ek Padtal* (Pathak and Pant, 2020).

The post-Sugauli borders changed many times as per the relations between the colonial power and Kathmandu rulers. During the 1857 uprising, the Nepali satrap Jung Bahadur helped the EIC and he himself led the expedition against the rebels to Gorakhpur and Lucknow. He was rewarded and even the adjoining part of Awadh region (*Naya Muluk*) was given to Nepal in appreciation of its role in crushing India's First War of Independence. At the same time, Begum Hazrat Mahal and Nana Sahib, key leaders of this War, received shelter and passage in Nepal under Jung Bahadur's direction. Unlike this support for the colonial power, however, during the following freedom struggle of the twentieth century, many Nepali leaders were on the side of freedom and independence. They included B.P. Koirala (1914-1982). Meanwhile, Indians citizens such as Phanishwar Nath 'Renu' (1921-1977) also participated in the Nepali struggle against the Rana oligarchy.

7. THE POST 1947 SCENE

The post-Independence relations between India and Nepal are well known, and there is no need to go into detail here. In relation to the Kali region, it can be said that during the 20th century, under British rule as well as under independent India, the relations between both two sides of the Kali region continued amicably and seamlessly. Kumaoni pastoralists

were still taking their animals to Nepal during the winter, trade going on smoothly as before. Young men from Nepal came for jobs and seasonal work. Many teachers from Kumaon served in Nepal's schools, some of them dearly remembered till today. The statue of its founding headmaster Ram Datt Awasthi (1907-1990 AD) at the school in Bhopur (Bajhang) is one example of this legacy. Meanwhile, students from Nepal started coming for studies to Pithoragarh, Almora and Naintal, among them Prime Minister Lokendra Bahadur Chand and Ambassador Uddhav Dev Bhatt. During the 1972 agitation for establishment of Kumaon University, two of the three young men killed in police fire at Pithoragarh were from Nepal.

Thus, the Kali/Mahakali region had remained autonomous and interlinked for millenia. The territoriality and political scene changed after 1816, however, and today we can say: "Here stand the two corners of two South Asian nations, democratic and secular as per their constitutions, with the same people living on both sides." The preoccupied people of Kathmandu and Delhi rarely realize this reality. The Kali has divided this region politically since 1816, but the communities, cultures, shared heritage and economic interdependence connect them till today, two centuries later. This connection must continue be maintained, for if it disappears it will be a double loss for both countries.

Today, Nepal is the new democracy in South Asia. It has to learn and unlearn from Indian democracy, which is much

diluted now and escaping from its goals and the constitutional promises made at the start. The corporate domination, loot of resources, destruction and misuse of institutions, attack on pluralism, denigration of the eminent nation-builders, weakening of the free press, and, finally, the concerted attacks on tribal communities, peasants, students and workers make Indian democracy no more exemplary or ideal. At the international and regional level, simultaneously, we have seen the collapse of the Non-Alignment Movement and the sinking of the idea of SAARC.

This is also a time when Nepal is seen to be tilting geopolitically towards China. Nepal has a social-cultural bonds with India, a natural inclination linked to a common heritage in many respects. The rulers of Nepal and India may have conflicts and disagreements, but the people can and should always stand for dialogue. This same cannot be said to be true of China. Meanwhile, the people of Nepal will hopefully understand the nature of the new capitalism which seeks to encroach into their society from both North and South. Furthermore, Nepal should save itself from the destruction of forests, the Himalayan landscapes, the rivers and overall biodiversity. Nepal must not damage Khaptad as Auli and Bedini have been damaged in Uttarakhand, and should not convert Muktinath into another Kedarnath in terms of development. India and Nepal must think together not to destroy the pristine Kali river flowing through a region so rich bio-naturally and socio-culturally by building the

proposed Pancheshwar dam. India and China should realize that 'war materials' can neither cope with climatic changes nor restore the already destroyed wilderness of Himalaya. Meanwhile, the Indian state may not wish to learn from Nepal but Indian citizens can – especially how Nepal has maintained and managed its socio-cultural-religious diversity evolving over centuries and respect for this rare heritage during different systems and regimes.

But who I am to suggest?

8. At the End

A few years back I was in Kathmandu en-route to Tibet. Kanak Mani Dixit introduced me to his father Kamal Mani Dixit (1929-2016). We had a long conversation, lively and very educative for me. We talked about so many things common to us, including languages, literatures, pilgrimages and personalities. Towards the end of our conversation, the name of the poet Gumani came simultaneously to our lips. We then started reciting his poems, one line by Kamal Mani Jyu and the other by me. The audio scene went like this:

1.

Din Din Khajana ka Bhar ka Bokna le (KMD)
Shiv Shiv Chuli Mei Na Baal Ek Kaika (SP)
Tadapi Muluk tero chhod nei koi bhaja (KMD)
Iti badti dhanya Gorkhali Raja (SP) ^३

2.

Khana layak Indra ka chhya hum, Ye bhulok mei aae padya
(KMD)
Prithvi mei lag yo pahad thati rachi dev lei (SP)
Aiso chitt bichari kafal rata bhaya krodh le (KMD)
Koi buda khuda neela dhumela bhaya (SP) ^४

---

^३ दिन दिन खजनाका भारिका बोकनाले। (कदी)
शिव शिव चुलिमेका बाल नै रोक कैका ॥ (एस पी)
तदपि मुलुक तेरो छोडि नै कोइ भाजा। (कदी)
इति वदति गुमानी धन्य गोर्खालि राजा ॥ (एस पी)

कमल दीक्षित सम्पादित बुइंगल (२०१८) पृष्ठ १२ कर १२ ख बाटा

^४ खाना लायक इन्द्रका छायाँ हूँ, ये भूलोक में पडया। (कदी)
पृथ्वी में लाग्यो पहाड थाती रैछ देवीलाई। (एस पी)
यसो चित्त विचारी काफल रात भयो क्रोधलो। (कदी)
कोइ बूढा खुडा नीला धूमिला भया। (एस पी)

3.

Haliya haath padachh bada kathin le (KMD)

Hai gecchha din dofari (SP)

Bayo bald milachh ek diju ko (KMD)

ka ju mei daina huni nasyud bina (SP)^५

These poems were written 200 years ago by Gumani Pant and here we were in Lalitpur reciting them. Gumani's words were living inside both of us. A resplendent smile came to Kamal Mani jyu's face. I suddenly started reciting a folk song, which was much older, representing the great oral tradition of Seti *anchal*, to which too Kamal Mani jyu provided accompaniment:

4.

Topi maili dhoti maili dhway dinya koi chhe na (SP)

Paraya mulka marna bhayo, rwe dinya koi chhai na (KMD)^६

And finally I recited a *Neoli* song;

---

^५ हलिया हात पढ्छ बडा कठीनलो (कदी)

है गेछ दिन दोपहरि ॥ (एस पी)

बायो बल्द मिल्छ एक दिज्यूको। (कदी)

काजूं में दैना हुणी नसीयूद विना ॥ (एस पी)

^६ टोपी मैलो धोती मैलो ध्वाँ दिन्या कोइ छैन (कदी)

पराया मुलुक मर्न भयो, रूइ दिन्या कोइ छैन (एस पी)

5.

Silgadi ka pala chala giri khelanya gado

Kamal Mani jyu recited the second line:

Tu holi hisalu topo, mei udanya chado.^७

I was moved. I saluted and hugged him. Written as well as oral poetic heritage of the land of the Kali was coming to me through his medium. For both of us, the Kali river was flowing as it had been flowing before 1790.

Today, I again salute Kamal Mani Dixit jyu and his legacy.

[मिति २०७७।०७।०२।१ गते सम्पन्न 'अनलाइन' सम्मान समारोहमा वाचन गरिएको प्रवचनको पूर्ण पाठा]

---

^७ सिलगढीका पला छला गिरि खेलन्या गडो (एस पी)
तु होली हिसालु टोपो, मै उड्न्या चाँडो (कदी)

गणेश रसिकज्यूको विद्वत् प्रवचन^५

अतुलनीय नाम

यो विद्वत्सभा सामु म केही बोल्नैपर्ने जिम्मेवारी लिएर उभिएको छु, तर कसरी कहाँबाट विषयको उठान गर्ने भन्ने मेसो नपाएर अल्मलिइरहेको यस क्षणमा म झल्याँस्स ५० वर्ष पुरानो त्यो क्षण सम्झिरहेको छु जहाँ पहिलोपटक दार्जीलिङ्गे ठिहीमा हाम्रो 'लेकाली समूह' दार्जीलिङ्को कागझोडा रेल्वे स्टेशनको होटलमा बास बस्न पुगेको थियो। त्यसरी दार्जीलिङ् पुगुको एउटै उद्देश्य त्यहाँको लोभलाग्दो नेपाली सङ्गीतका भलादमी श्रोता माझमा लेकाली गीतको स्वाद पस्किनु थियो। कार्यक्रम गर्ने निधो त भयो तर हामीसँग हार्मोनियम थिएन। नेपाली सङ्गीतका अग्रज दाजु अमर गुरूङ् त्यस ताका त्यहीं हुनुहुन्थ्यो भन्ने थाहा भयो। हामी लेकाली त्यही पुग्यौं तर वहाँले आफ्नो हार्मोनियम दिन नसक्ने बताउनु हुँदा हामी निकै मर्माहत भएका थियौं किनभने केही दिन अगाडि काठमाडौंमा भएको अमर गुरूङ् नाइटमा लेकालीले आफ्नो स्तरबाट सक्दो सहयोग गरेको थियो। त्यसरी निराश भइरहेको अवस्थामा दार्जीलिङ्कै युवा सङ्गीतकार मणिकमल क्षेत्रीले हामीलाई डोऱ्याउँदै दार्जीलिङ्कै म्युनिसिपल्टी बिल्डिङ्गमा बस्नुहुने गायिका दिदी शान्ति ठटालकहाँ पुऱ्याउनुभयो। नेपालबाट आएका लेकाली समूहका हामी भाइबहिनीलाई

---

^५ यो प्रवचन मिति २०७७ फागुन १ गते आयोजित सम्मान समारोहमा वाचन गरियो।

देखेर शान्ति दिदी अत्यन्तै खुशी हुँदै आफ्नो हार्मोनियम दिएर हामीलाई ठूलो गुन लगाउनुभयो। २०२७ सालको दशैं-तिहार बीचको त्यो क्षण आज म झलझली आँखामा सम्झिरहेको छु, जुनबेला 'सम्हालेर राख सँगालेर राख' गीतबाट शान्ति दिदी नेपाली श्रोताहरूमाझ छाइसक्नुभएको थियो।

यस विद्वत् सभाको गरिमालाई सायद शोभा नदिने नितान्त मेरो व्यक्तिगत गन्थनबाट मेरो भनाइ शुरू गर्नुपर्दा मलाई कताकता असहज अनुभूति भएको छ। यसमा केही तलमाथि परे मेरो आफ्नो व्यक्तिगत अज्ञानता र कमजोरी सम्झी क्षमा गर्नुहुनेछ भन्ने मलाई विश्वास छ।

राजनीतिक भूगोलका आधारमा भिन्न मुलुक र अलग कालखण्ड भएपनि सृजना तथा साधनाका आधारमा युगीन मानिने साधक पुस्तासँग जोडिएर हुर्किनुभएकी शान्ति ठटालले परम्पराको सनातनी मार्गभन्दा भिन्न लयमा जे-जसरी आफ्नै मार्ग उभ्याउनुभयो, त्यो स्तुत्य छ। अनुकरणीय छ। सङ्गीतमा गहिराइको अध्ययनसँगै निरन्तरको साधनाका कारण नेपाली सुगम गीत-सङ्गीत विधामा अग्रणी नाम बनाउन सफल शान्ति ठटालले २०७६ सालको जगदम्बा-श्री सम्मान पाएको यो क्षण नेपाली गीत-सङ्गीत जगतको सूचना राख्ने सबैका लागि सहस्र खुशीको क्षण बनेको छ।

यही खुशी बाँड्ने क्रममा आज म थप केही निवेदन गर्न गइरहेको छु। नेपाली भाषा, साहित्यमा प्रत्येक वर्ष प्रकाशित भएका उत्कृष्ट एक कृतिलाई प्रदान गरिने मदन पुरस्कार जसलाई नेपाली नोबल पुरस्कारको रूपमा लिने गरिन्छ। यही पुरस्कारसँगै जगदम्बा-श्री सम्मान गाँसिएको छ। यसो हुनुमा

मदन शमशेरकी धर्मपत्नी हुनुहुन्थ्यो रानी जगदम्बा। जो जन्मको आधारमा नेपाली नभई कर्मको आधारमा नेपाली हुनुहुन्थ्यो। वहाँले आफ्नो जीवनकालमा नेपाली भाषा, साहित्य, स्वास्थ्य, यातायातको विकास र प्रगतिका लागि आफ्नो जायजैथा सुम्पनु भएको इतिहास आज पनि हामी टङ्कारो रूपमा देख्न सक्छौं।

यसै मेसोमा म आफ्नो अनुभव पनि यस विद्वत् सभामा पस्कने धृष्टता गर्दछु। सम्वत् ५२/५३ को समयमा साझा प्रकाशन जस्तो गरिमामय संस्थामा सेवा गर्ने अवसर मलाई जुरेको थियो। साझा प्रकाशनको जग र जे जति पनि भौतिक संरचनाहरू बनेका थिए त्यसका जग्गादाता रानी जगदम्बा हुनुहुन्थ्यो भन्ने थाहा पाउँदा वहाँप्रति श्रद्धाले मेरो शिर निहुरिएको थियो र मैले तत्कालै रानी जगदम्बाको कलात्मक मुहार चित्र प्रसिद्ध चित्रकार टेकवीर मुखियाको अमर कृतिका रूपमा प्रकाशनको कार्यालयमा स-सम्मान सजाएको थिएँ। मलाई लाग्छ- इतिहास र योगदानलाई जाति, समुदाय, वर्ग, लिङ्ग वा संस्कृतिको सङ्कुचित घेरामा बाँध्नु हुँदैन। यस्ता सुकर्म र परोपकारकारीको सम्मान स्वरूप मदन पुरस्कार गुठीका संस्थापक एवं अध्यक्ष कमलमणि दीक्षितकै सोच र परिकल्पनामा आ-आफ्नै क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गर्ने साधकहरूको योगदानको सम्मान गर्न मदन पुरस्कारकै हाराहारीमा यो जगदम्बा-श्री उत्कृष्ट दीर्घ सेवा सम्मान स्थापना गरिएको हो। जुन सम्मान समारोहमा आज हामी फड्के किनाराका साक्षी भएर बसेका छौं।

आज सम्मानित हुनुहुने अग्रज शान्ति ठटालकै वरिपरिको परिधिभिन्न रहेर नेपाली सङ्गीतबारे मेरा आफ्ना निजी विचारहरू यस विद्वत् सभामा निवेदन गर्न गइरहेको छु। कतिपयले सङ्गीतको स्वर्णकाल, भाषा-साहित्यको स्वर्णकाल भनेर अलग कित्तामा राखेर सृजनाको वर्गीकरण गर्ने गरेको मैले पाएको छु। मलाई पनि विगत केही समय यही भ्रम थियो, तर समय, अनुभव र अध्ययनसँगै यो भ्रम मबाट हटेको छ। आज यसलाई वर्गीकरण भन्नुको साटो म विभेदीकरण भन्न रुचाउँछु। पक्कै पनि नेपाली गीत-सङ्गीतको सृजनापथमा संवत् ६० को दशकमा उदाएका सेतुराम वा त्यसपछिका मित्रसेन र मेलवादेवीहरूले खनेको त्यो गोरोटोको इतिहास स्मरण नगरिकन आजको यो विन्दुमा आइपुग्ने काम दुरूह हुन जान्छ। भाषा, साहित्य, सङ्गीत र सभ्यता जस्ता कुरा आफ्नो जातीय अस्तित्व र पहिचानसँग जोडिएका कुरा पनि हुन्, साथै यो भूगोलसँग गाँसिएका जडवत् विषय पनि हुन्। उदाहरणमा बोल्नुपर्दा भारत, दार्जीलिङमा गीत सङ्गीतका माध्यमबाट अगमसिंह गिरी र अम्बर गुरूडले जुन माटोमा उभिएर जस्तो जागरण चेतनाका कुरा गरेका छन्, नेपालमा पनि त्यस्तै फरक चेतनाका धुनहरू नगुन्जिएका होइनन्, तर सृजना, साधना र योगदानका आधारमा एउटा समय वा कालखण्डलाई स्वर्णकाल अथवा विशिष्ट काल भनेर त्यसमै तर्कशील बनिरहुनुभन्दा हरेक युग, समय र पुस्ताको कालजयी सृजनालाई 'स्वर्ण सृजना' भनेर चिन्ने-चिनाउने पक्षमा म उभिएको छु। नेपालको हकमा २००७ सालमा रेडियो नेपाल स्थापना भएपछि देश-विदेशका श्रोतागणले नेपाली गीत-सङ्गीत र

गायनको जुन अपनत्वले भरिएको सृजना सुन्न र मनन गर्न पाए, त्यो हरेक क्षण तत्-तत् कालखण्ड तथा पुस्ताका लागि आफ्नै स्वर्णकाल थियो भन्ने मेरो बुझाइ छ। सृजनाका हरेक कुरामा पक्कै पनि विषयगत गहिराइ र साधनाको मापदण्ड त देखिन्छ नै। हो, त्यही बेला शान्ति ठटालहरूको फरक तहको साधना र सृजना आफै स्पष्ट बनेर हाम्रा सामुमा देखा पर्छ। यसमा यो वर्ग र यो स्तर भनिरहनु पर्छ जस्तो मलाई लाग्दैन। स्वयम् शान्ति ठटालले नेपाल तथा भारतमा रहेका नेपाली सङ्गीत-सर्जक तथा साधकले गरेको सृजनाका आधारमा सन् ६० को दशकलाई स्वर्णिम युग भनेर भन्नुभएको मैले कतै पढेको छु। यस भनाइलाई मैले वहाँका बारेमा लेख्दा पनि उद्धृत गरेको छु। स्वभावतः नेपालमा नातिकाजी, शिवशंकर, तारादेवी र अझ पछि नारायण गोपाल, बच्चुकैलाश, प्रेमध्वज प्रधान, पुष्प नेपाली आदिको त्यो सृजनशील स्रष्टाको युगलाई त्यसरी स्वर्णकाल भनिएको हुनुपर्छ। एकैसाथ भारतको दार्जीलिङमा रहेका हिरा कुमार सिंह, नवीन बर्देवा, अमर गुरुङ, शरण रन्जित, कर्म-गोपाल योज्जन, जितेन्द्र बर्देवा, अरूणा लामा आदिले सन् ६० को दशकमा जन्माएको धुन र ल्याएको रौनक यही ‘स्वर्णकालको विम्ब’ थियो कि? तर, रेडियो, टेलिभिजनको वर्चस्व नभैसकेको र टोले, डबली, बैठकी र कोठे सङ्गीत-माहोलमा सृजनाको उन्नयन हुने समयमा सन् ६० को दशक एकाएक देखिएको सृजनशील तथा परिवर्तनशील युग थियो। कहीं कतै तुलना गर्ने नपर्ने र गरिरहन आवश्यक नपर्ने त्यही कालखण्डलाई हामीले स्वर्णकाल मानेका मात्रै हौं, तर प्रयोग, शैली र शिल्पका हिसाबमा हरेक युग अथवा

हरेक पुस्तामा यस्ता स्वर्णकाल उनिएरै आएका हुन्छन् भन्ने मेरो विश्वास छ, मान्यता छ। यसो भन्दैमा अहिलेसम्म मार्निदै आएको गीत-सङ्गीत र सृजनाको स्वर्णकाल 'केही थिएन' भन्ने ढिट तर्कका पछि म छैन। बरू त्यो युग हामी सबैका लागि प्रेरणादायी र पछ्याउन अध्ययन, मनन गर्न मिल्ने अग्रजहरूको महत्वपूर्ण योगदानले भरिएको समय हो, आज त्यही गुणको तिरो तिर्ने अवसर हामीलाई जुटेको छ- अग्रज सङ्गीतज्ञ शान्ति ठटाललाई यो जगदम्बा-श्री सम्मान गर्न पाए।

सृजना आफैमा अतुलनीय विषय हो। २०४५ सालमा पहिलोपटक जगदम्बा-श्री सम्मान पाउने अग्रज गायक नारायण गोपाल अथवा पछि लोकसङ्गीतका विधामा जगदम्बा-श्री सम्मानबाट सम्मानित हुने अलि मियाँ, नेपाली भाषालाई भारतीय संविधानमा मान्यता दिलाउन भूमिका निभाउने सिक्किमका तत्कालीन मुख्यमन्त्री नरबहादुर भण्डारी, आसामका अग्रज साहित्यकार हरिप्रसाद गोर्खा राई, बसाई उपन्यासका लील बहादुर क्षेत्री, तेस्रो आयामदेखि लीला लेखनका प्रवर्तक इन्द्रबहादुर राई, अग्रज सङ्गीतकार अमर गुरूडदेखि नेपाली हास्य अभिनयमा नयाँ दिशानिर्देश गर्ने महजोडी लगायत झण्डै तीन दर्जन व्यक्तित्व सबै आ-आफ्ना विधा, समय र साधनामा उत्तिकै अब्बल हुनुहुन्थ्यो। यो सम्मान तुलनाको विषय हुनै सक्दैन। शान्ति ठटालज्यूको योगदान र साधनाको मूल्याङ्कन गर्दा कालखण्डका आधारमा सङ्गीतज्ञ अम्बर गुरूडको 'लेगेसी'मा जोडिंदै आएपनि उहाँको आफ्नै विशिष्ट पहिचान र साङ्गीतिक

विशिष्टतालाई कहींकतै तुलना गर्ने सकिंदैन, मिल्दैन पनि। शान्ति ठटालज्यू, आज यसरी सम्मानित भैरहेका बेला सङ्गीत साधनाको उहाँको ६० वर्षभन्दा लामो योगदानको उचित कदर र मूल्याङ्कन मदन पुरस्कार गुठीले गर्न सकेको छ भन्ने व्यक्तिगत अनुभूति मलाई भैरहेको छ।

दार्जीलिङको परम्पराजन्य पारिवारिक पृष्ठभूमिबाट सुरु भएको साङ्गीतिक सङ्घर्ष र साधनाको ऐतिहासिक गोरेटोमा शान्ति ठटालको नामकाम यसरी जोडिएर आएको छ, शास्त्रीयदेखि रवीन्द्र सङ्गीत, सुगम सङ्गीतदेखि पछिल्लो क्यान्टाटासम्मका प्रयोगपरक सृजनामा उहाँ चिनिनुभएको छ। सङ्गीतज्ञ अम्बर गुरूङसँग जोडिएको साङ्गीतिक सृजनामा सुरुमा स्वरमार्फत् चिनिनुभएकी शान्ति पछि ‘परालको आगो’, ‘बाँच्न चाहनेहरू’ जस्ता नेपाली चलचित्रमार्फत् प्रथम नेपाली महिला चलचित्र सङ्गीतकारको पगरीलाई शिरमा पहिराउने गौरव प्राप्त गर्नु भएको छ। यी चलचित्र मार्फत् उहाँले जे जसरी चल्दै आएको परम्परितभन्दा अलग धुन बाहिर ल्याउनुभयो, त्यसलाई कुनै समय वा कालखण्डको वर्गघेरामा राखेर उल्लेख गरिरहनुभन्दा सृजनशीलताको फरकपनका लागि ती काम इतिहासमै उल्लेख्य थिए र आजपर्यन्तै ‘उडीजाउँ भने म पंक्षी होइन’को उपनाममा शान्तिको यश फैलिरहेकै छ।

यदाकदा सृजनाका कुरामा भूगोल र राजनीतिक घेराबन्दीका अनेक सन्दर्भहरू जोडेर कित्ताकाट गर्ने काम हुँदै आएको भएपनि नेपाली भाषा-साहित्यमा सूधपा र सङ्गीत सृजनाका जगत्मा शान्ति ठटालको नाम यता

वा उताको विभक्ति नजोडिकनै चिन्ने गरिएको छ। मेरो यो बुझाइ सबैका लागि स्वीकार्य हुन्छ भनेर सर्वमान्य रूपमा ठोक्नु गरौं म भन्न चाहन्न तर कम्तिमा मेरा हकमा यी नामहरू साझा नेपालीको अर्थमा मान्य छन्, उक्तिकै प्रिय पनि छन्। रवीन्द्र भारतीय सङ्गीतको अध्ययन र त्यही प्रभावको अभ्यास रहेर पनि गीतसङ्गीतको सृजनात्मक जगत्मा ठेट नेपालीपन तथा कतिपय प्रयोगमा रैथाने लोकलयको झलक दिन सक्नु शान्ति ठटालको अर्को विशेषता हो। 'नेपाल मेरो सम्झने पितृथलो', 'दार्जीलिङ म जन्मेको म बाँच्ने थलो भनेर अपनत्व र आत्मीयतामा आफ्नो थातथलो सम्झिरहने शान्ति ठटालका २ सयभन्दा बढी गीत-सङ्गीतले सही अर्थमा नेपाल-भारतबीचको युगौंदेखि जोडिएर रहेको गहनतम साङ्गीतिक-सांस्कृतिक र सभ्यतागत साइनोलाई पनि एउटै सूत्रमा बुन्ने काम गरेको छ।

हुन त बहसमा उत्रन र वादविवादमा रमाउन चाहने एउटा वर्गले सधैं ब्युँताउने गरेको विषय हो - जीवनका लागि सङ्गीत कि सङ्गीतका लागि जीवन? सङ्गीत कर्म र निरन्तरको साधनाका क्रममा शान्ति ठटालले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन साधना र सृजनामै बिताउनुभएको छ। ८ दशक पार गरेको यो उमेरमा पनि उहाँको सृजनशीलता र सक्रियता स्तुत्य छ। सङ्गीतको रागरागिनी र आरोह अवरोहमा हराएँ जीवनसाथी पहिल्याउन समेत भुल्नुभएकी शान्ति ठटालका हकमा 'जीवनका लागि सङ्गीत' बढी श्रेयस्कर पगरी उपयुक्त हुन्छ कि जस्तो लाग्छ।

आफ्नो जीवनकालमै सङ्गीत-साधना र सृजनामा किंवदन्तीझैं बन्नुभएकी शान्ति ठटाल यो कोरोना कहर बीच यस विद्वत् वर्गलाई साक्षी राखेर मैले आफ्नो सीमित अध्ययन र अनुभवका आधारमा सम्मानित स्रष्टा शान्ति ठटालज्यूको समय, कालको वरिपरि नै रहेर आफ्ना भनाइहरू उद्धृत गरेको छु। केही तल माथि भए क्षमा गर्नुहुनेछ। मलाई यस गरिमामय सभामा आफ्नो भनाइ राख्ने अवसर दिनुभएकोमा मदन पुरस्कार गुठीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु र अन्त्यमा म जगदम्बा-श्रीबाट सम्मानित श्रद्धेय शान्ति ठटालज्यूमा हार्दिक बधाई टक्रयाउँदै वहाँको सुस्वास्थ्य र दीर्घायुको कामना गर्दछु। अस्तु।

मिति: २०७७/०६/२६

तीर्थ श्रेष्ठज्यूको विद्वत् प्रवचन^१

मदन पुरस्कार गुठीद्वारा आयोजित मदन पुरस्कार सम्मान समारोहमा उपस्थित भएर आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्ने अवसरका लागि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु। महारानी उपन्यासका लागि वर्ष २०७६ को मदन पुरस्कार प्राप्त गर्नु भएकोमा उपन्यासकार श्री चन्द्रप्रकाश बानियाँजीलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु। जगदम्बा-श्री पुरस्कारबाट सम्मानित श्रद्धेय शान्ति ठटालज्यूलाई पनि म हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु। सुयोग्य कृति र पात्रको चयन गरेर मदन पुरस्कार गुठीले आफ्नो गौरवशाली परम्परा कायम गर्न सफल भएको छ। यसका लागि गुठी परिवारलाई पनि हार्दिक बधाई! श्री कनकमणिजीले मलाई यस समारोहमा आफ्नो विचार व्यक्त गर्ने अवसरको जानकारी दिनु हुँदा पोखराकै सन्दर्भमा विचार व्यक्त गर्नका लागि प्रोत्साहित गर्नु भएको थियो। म त्यसतर्फ उन्मुख हुनुअघि नेपाली भाषा, साहित्यका एक महान् सेवी, मदन पुरस्कार गुठीका एक स्तम्भ स्व.कमलमणि दीक्षितप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्न चाहन्छु। उहाँसँगका भेटघाट र यात्राका केही

---

^१ यो प्रवचन २०७७।०७।०२।१ गते सम्पन्न अनलाइन समारोहमा समावेश गरिएको थिएन। प्रवचन मिति २०७७ फागुन १ गते पोखरामा आयोजित सम्मान समारोहमा वाचन गरियो।

अविस्मरणीय सम्झनाहरू पनि छन् मसँग। कुनै दिन ती सम्झनाहरूलाई सार्वजनिक गर्ने नै छु।

आज म के बोलौं / के नबोलौंको दुविधामा छु। संसारमा बोल्नुपर्ने र लेख्नुपर्ने बाँकी नै के छ र? पढ्नु पर्ने, अनुभव गर्नुपर्ने, सुन्नुपर्ने र जान्नुपर्ने कुरा अथाह छन् र म यी सबैबाट टाढा छु। कहिलेकाहीं आफूलाई अभिव्यक्त गर्न कविता लेख्ने कोसिस गर्छु। थाहा छैन, ती प्रयत्नहरू कति कविता भए कति प्रयत्नमै सीमित रहे। म जस्तो सामान्य मान्छेका लागि यो अवसर पनि थामीनसक्नुको बोझ हुँदो रहेछ। फेरि पनि म प्रयत्न गर्छु।

म सानो हुँदा मेरी बजैले आफ्नो चोरआँलाले हिमालतिर सङ्केत गर्दै भन्नुहुन्थ्यो- 'ऊ त्यो ऐरावत हात्ती हो'। म बुझ्दिनथौं सायद नबुझेको भाव मेरो चेहरामा बुझिने ढङ्गले देखा पथ्यो। उहाँ फेरि बुझाउने कोसिस गर्दै भन्नुहुन्थ्यो- 'ऐरावत हात्ती भनेको स्वर्गको राजा इन्द्रले चढ्ने हात्ती हो। त्यो हिमाल त्यही ऐरावत हात्ती हो'। मेरी बजैको त्यो कथन अचेल म आफ्नै सम्पदाको सदुपयोग गरेर आफ्नो भूमिलाई स्वर्ग बनाउन सक्छौं भन्ने अर्थमा बुझ्छु। स्वर्ग बन्ने सम्भावना भएको तर पाइला पिच्छे अवसरबाट चुकेको मेरो पोखरा के कुनै पुराकथाको अभिशप्त अप्सरा हो? पोखरा सम्झँदा मान्छेहरू सम्भवतः माछापुच्छ्रे र अन्नपूर्ण हिमश्रृङ्खला सम्झन्छन्। सेती नदी र फेवा ताल सम्झन्छन्। गन्धर्वहरू र सारङ्गी सम्झन्छन्। लाहुरेहरू सम्झन्छन्। पोखरासँग जोडिएका यस्ता थुप्रै सम्झनाहरू हुन सक्छन्। पोखराका लोक-संस्कृति, साहित्य, कला, सङ्गीत

लगायतका थुप्रै पाटाहरू पनि छन्। जसलाई नसम्झी पोखराको परिचय पुरा हुन सक्दैन। यी सबै सन्दर्भहरूको विस्तारपूर्ण वर्णन अहिले उचित हुँदैन कि?

पोखराको प्राकृतिक सुन्दरताको जापानी भिक्षु इकाइ कावागुची, टोनी हागनदेखि लिएर बेलायती कवि बिल्फ्रेड न्वायसहरूले मुक्तकण्ठले प्रशंसा गरेका छन्। निश्चय नै यसको प्राकृतिक सौन्दर्य मोहक छ। पर्वतारोहण र पदयात्राको इतिहासमा केही कीर्तिमान पोखरा र यस वरिपरिको भूभागमा रचिएका छन्। विश्व पर्वतारोहणको इतिहासमा पहिलो पटक ८००० मिटर अग्लो हिमाल आरोहणको कथा यहीं लेखिएको हो। सन् १९५० जुन ३ तारीखका दिन फ्रेन्च आरोही मौरिस हर्जोग र लुइ लेकेनलले अन्नपूर्ण-प्रथम, प्रथम पटक आरोहण गरेर यो कीर्तिमान कायम गरेका हुन्। मौरिस हर्जोगले पछि दि अन्नपूर्ण भन्ने पुस्तक लेखेर अन्नपूर्णको विश्वव्यापी प्रचारमा योगदान पुऱ्याए। अन्नपूर्ण पदयात्रा मार्गलाई लोकप्रिय बनाउन यो पुस्तकको पनि योगदान पुग्यो होला भन्ने अनुमान गर्नु अनुचित नहोला।

कास्कीका अन्तिम राजा सिद्धिनारायण शाहले भक्तपुरबाट व्यापारका लागि २६ नेवार परिवारलाई ल्याएर बजार बसाएका हुन् भनिन्छ। तिनै नेवारहरूले गण नृत्य (बाह्र भैरव नृत्य) त्यो बेलादेखि निरन्तर रूपले प्रदर्शन गर्दै पोखराको सांस्कृतिक इतिहासको निर्माणमा योगदान पुऱ्याएका छन्। झण्डै २० को दशकदेखि पोखरामा छिमेकी गाउँ र जिल्लाहरूबाट बसाइँ सर्ने क्रमले तीव्रता पाएसँगै यौटा अनौठो सांस्कृतिक इन्द्रधनुषको निर्माण भएको

पाउन सकिन्छ। मुस्ताङ, बाग्लुङ, म्याग्दी, पर्वत, लमजुङ, तनहुँ, स्याङ्जा, मनाङबाट विभिन्न जाति र समुदायको आगमनसँगै यहाँ सांस्कृतिक सम्मिलनको क्रम पनि शुरु भयो भन्न सकिन्छ। पोखराको वरिपरिका गाउँहरूबाट बजार झर्ने क्रमले तीव्रता पाउनुको पछाडि भारतीय तथा बेलायती सेनामा भर्ती भएका लाहुरेहरूको आफ्नो परिवारको सहज जीवन यापनको चाहना मुख्य कारण हो भन्न सकिन्छ। यसरी पोखरा विविध जातिको सङ्गमस्थल हुन पुग्यो। पोखराको वर्तमान स्वरूपको निर्माणमा बसाइ सराइको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ।

२००७ सात सालको क्रान्तिको सेरोफेरोमा नै पोखरामा पनि सामाजिक जागरणको लहर चलेको महसुस हुन्छ। वि.सं .१९५८ मा देवशम्सेरको पालामा राजकीय संस्कृत पाठशालाको स्थापनासँगै पोखरामा संस्थागतरूपमा शिक्षा विकासको प्रारम्भ भएको मानिए पनि त्यसअघि नै यहाँका पराजुली, रेग्मी, अधिकारी र पौडेल लगायतका कुलका पण्डितहरूले गुरुकुल र पिँढी पाठशालाका माध्यमबाट शिक्षा दिँदै आएको तथ्य भुल्न मिल्दैन। यही क्रममा २००४ सालमा पोखराको बाटुलेचौरमा आधार स्कूल र २००६ सालमा नदीपुरमा पब्लिक मिडिल स्कूलको स्थापनालाई पोखराको शैक्षिक इतिहासका महत्वपूर्ण घटनाका रूपमा लिन सकिन्छ। २००८ सालमा जनश्रमदानबाट निर्मित पोखरा विमानस्थलमा विमानद्वारा पहिलो पटक बी. पी. र गणेशमान सिंहको आगमन पोखराको इतिहासमा उल्लेखनीय घटनाका रूपमा लिन सकिन्छ। यी महत्वपूर्ण

घटनाहरूले केही हदसम्म पोखरालाई र यसको भविष्यलाई मार्ग निर्देशित गरेको भए पनि पोखरा के हो र यसको सम्भावना के हो भन्ने विषयमा अझै व्यापक छलफलको आवश्यकता छ।

राजा महेन्द्रले फेवा किनारमा आफ्नी रानी रत्नको नाममा रत्न मन्दिर निर्माण गरेसँगै पोखराप्रति तत्कालीन राजदरबारको सकारात्मक दृष्टि परेको मान्न सकिन्छ। सिद्धार्थ राजमार्ग र पृथ्वी राजमार्गको निर्माणले पोखराको सम्भावनालाई विस्तार गर्‍यो। त्यसैको सेरोफेरोमा भारतीय राजदूतावास, अमेरिकी राजदूतावास र बेलायती राजदूतावासहरूले इण्डियन, अमेरिकन र ब्रिटिस लाइब्रेरीहरूको स्थापना र सञ्चालन गरे तर त्यस प्रयासले निरन्तरता पाउन सकेन। पृथ्वीनारायण कलेजको स्थापनाले पोखरालाई एक महत्त्वपूर्ण शैक्षिक केन्द्रमा रुपान्तरित गर्‍यो। युनाइटेड मिसन टु नेपालले २०१३ सालमा साइनिङ हस्पिटलको निर्माण र सञ्चालनमा ल्याएपछि पोखरा वरिपरिका गाउँहरू र छिमेकी जिल्लाहरूको लागि स्वास्थ्य केन्द्रका रूपमा समेत देखा परेको हो। भारतीय पेन्सन क्याम्प र ब्रिटिस पेन्सन क्याम्पको स्थापनाले विदेशी सेनामा सेवा निवृत्त पूर्व सैनिकहरूको लागि पनि यो आकर्षणको केन्द्र बन्न पुग्यो। यसरी बिस्तारै पोखरा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको केन्द्रका रूपमा विकसित हुँदै गयो। केही संस्थाहरूको स्थापना र सञ्चालनबाट पोखराको विकासमा सकारात्मक प्रभाव परेकोमा शायद कुनै विवाद छैन तर समग्रमा पोखराको स्वरूप, स्वभाव र सम्भावनाका बारे व्यापक विमर्शमा जुट्न ढिलो भइसकेको छ।

संक्षेपमा म पोखराको खासै चर्चामा नरहेका केही तथ्यहरू बारे चर्चा गर्ने कोसिस गर्नेछु। भारतमा र विभिन्न राष्ट्रहरूमा अक्षरधाम मन्दिर निर्माण गरिरहेको स्वामीनारायण सम्प्रदायका गुरु स्वामी नारायणले मुक्तिनाथमा तपस्या गरी ज्ञान प्राप्त गरेपछि पोखरामा आएर स्वामी गोपाल योगीसँग एक वर्षसम्म अष्टाङ्ग योग सिकेर दीक्षा ग्रहण गरेका थिए। यो घटनाको वर्णन हाम्रो इतिहासमा पाइँदैन। स्वामी नारायणको जीवनीमा उल्लेख गरिएको यो घटनाले योग साधनाको क्षेत्रमा पोखराको संलग्नताको पुष्टि गर्दछ।

पोखरा प्राकृतिक दृष्टिले सुन्दर भएकोमा सम्भवतः कसैको दुई मत नहोला तर ८०००मि. अग्लो तीन हिमाल (धौलागिरी, अन्नपूर्ण प्रथम र मनास्लु) एकै साथ टिसर्ट लगाएर हेर्न सकिने शायद संसारको एक मात्र शहर पनि हो। पोखराको भविष्य पर्यटनसँग जोडिएको छ। यो निर्विवाद छ, तर भोलिको पोखरा कहाँदेखि कहाँसम्म विस्तारित हुन सक्दछ? त्यसको लेखाजोखा र तद्रूपको चिन्तन र योजनाको आवश्यकता पनि छ। मेरो विचारमा भोलिको पोखरा मोदी, मादी र आँधीको बीचको भूभागका रूपमा हेरिनु पर्दछ। कुस्मा, दमौली र स्याङ्जालाई समेत जोडेर विशाल पोखरा सम्भव छ। राजमार्गहरूको स्तरोन्नतिसँगै मोदी, मादी र आँधी बीचको एक आपसी दूरी एक घण्टाको र हालको पोखरासँगको दूरी आधा घण्टादेखि चालीस मिनेटको हुनेछ। अहिले पनि मनमा पोखराको सिमाना यही हो। विदेशमा कुनै कुस्माको बासिन्दाले, दमौलीको बासिन्दाले वा स्याङ्जाको बासिन्दाले घर कहाँ हो भनेर सोध्दा दिने जवाफ 'पोखरा' नै हो।

यो पोखरा कवि शिरोमणि लेखनाथको पोखरा हो। यो जनकवि केशरी धर्मराज थापाको पोखरा हो। यो झलकमान गन्धर्वको पोखरा हो। यो अलिमियाँको पोखरा हो। यो दुर्गा बरालको पोखरा हो। यो सरूभक्तको पोखरा हो। जसरी यहाँका नदीनाला र ताल-तलैयाहरूले यहाँको भूमि सिञ्चेका छन् त्यसरी नै यहाँ संस्कृतिका संवाहकका रूपमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरूले यहाँको सांस्कृतिक धरातललाई सिञ्चेका छन्। पोखराको यौटै दुर्भाग्य यहाँको सम्भावनालाई सम्बोधन गर्ने सामर्थ्य सहितको राजनैतिक नेतृत्व यसले पाउन सकेको छैन।

मैले राम्ररी चिन्न नसकेको पोखराका विषयमा यहाँ धेरै कुरा छुटेका छन् भन्नेमा म विश्वस्त छु। मदन पुरस्कार समर्पणका लागि आयोजित यस विशेष समारोहमा मलाई आग्रह गरिए अनुसार कर्तव्य निर्वाहको यो सानो प्रयत्न म यहीं टुङ्ग्याउन चाहन्छु।

अन्त्यमा आज मदन पुरस्कारबाट पुरस्कृत कृतिका लेखक चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यू, जगदम्बा-श्री सम्मानबाट सम्मानित सङ्गीतकार शान्ति ठालज्यूप्रति पुनः हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु। यस अवसरका लागि मदन पुरस्कार गुठीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। धन्यवाद।

जगदम्बा-श्रीबाट सम्मानित श्री शान्ति ठटालज्यूको मन्तव्य^{१०}

मदन पुरस्कार गुठीका माननीय अध्यक्ष महोदय, सदस्य सचिव, गुठीका समग्र पदाधिकारीवर्ग, सङ्गीत र साहित्य क्षेत्रका विशिष्ट व्यक्तित्वहरू साथै यस समारोहलाई गरिमामय बनाउन आज यहाँ उपस्थित हुनुभएका सबै आदरणीयहरूमा मेरो सादर अभिवादन जनाउँदछु। आज म खुशीले भाव विह्वल बनेकी छु।

मलाई नेपालको जगदम्बा-श्रीजस्तो गरिमामय पुरस्कारले सम्मानित गरिँदा मेरो दीर्घकालीन सङ्गीत यात्रा सार्थक भएको ठानेकी छु। यो मेरो जीवनको अत्यन्त स्मरणीय अनि ऐतिहासिक क्षण हो। सर्वप्रथम जगदम्बा-श्रीजस्तो गरिमामय पुरस्कारद्वारा मलाई सम्मानित गर्नुभएकोमा मदन पुरस्कार गुठीका अध्यक्ष महोदय, सदस्य सचिव अनि गुठीका समग्र पदाधिकारीवर्गप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। यो महिमामय पुरस्कारको निम्ति मेरो नाम चयन गरिदिनुहुने महानुभवहरूप्रति पनि अन्तर हृदयले कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु।

गुठीद्वारा यो पुरस्कारको निम्ति मेरो नाम चयन भएको घोषणा हुनसाथ चारैतिरबाट सङ्गीत, साहित्य, कला आदि क्षेत्रका वरिष्ठ व्यक्तित्वहरू अनि

---

^{१०} मिति २०७७।०७।०२।१ गते सम्पन्न 'अनलाइन' सम्मान समारोहमा यो प्रवचन समावेश गरिएको थियो।

असङ्ख्य आत्मीयहरूबाट अपार खुशी व्यक्त गर्दै दिइएका बधाईका शब्दहरूले म अझै आनन्दविभोर बनें। अर्को कुरो, यो विशिष्ट पुरस्कार प्राप्तिसित नेपाली सुगम सङ्गीत इतिहासको पन्नामा मेरो पनि नाम दर्ता हुन गएकोमा मैले ठूलो गर्वको अनुभव गरेकी छु।

त्यसो त सङ्गीत मेरो जीवनको अभिन्न अङ्ग बनेर रहेको छ। मलाई सानै उमेरदेखि नै गाउने लहङ्गले छोएको थियो। सन् 1955 देखि नै सङ्गीततर्फ मेरो झुकाउ रहेको हो। केही समयपछि यसले मलाई अझ बेसी प्रभाव पार्न थाल्यो अनि विभिन्न मञ्चहरूमा गायन प्रस्तुत गर्ने अवसर पाएँ। मैले सङ्गीतको महत्व बुझ्दै गएँ। तर यस क्षेत्रमा ज्ञान र साधनाबिना अघि बढ्न नसकिने लागेर शास्त्रीय सङ्गीतको शिक्षा लिने मन बनाएँ अनि कलकत्ता रवीन्द्रभारती विश्वविद्यालयबाट कण्ठ सङ्गीतमा तीन वर्षीय डिप्लोमा लिएँ। यो अध्ययन सिद्धिएपछि लोक मनोज्ञन शाखा दार्जीलिङमा गायिकाको रूपमा केही समयको निमित्त कार्यरत रहेँ।

मलाई खुशी लाग्छ महान गीतकार-सङ्गीतकार अम्बर गुरूङको शब्द सङ्गीतमा 'सम्हालेर राख....' जस्तो गीत गाउनु मेरो जीवनको महत्वपूर्ण पाटो नै भइदियो जुन मेरो निमित्त चिनारी गीत नै बनेर आजपर्यन्त रहेको छ। सन् 1965 देखि मैले गायनसितै सङ्गीत रचना गर्नतर्फ पनि कदम बढाएँ। मेरो पहिलो सङ्गीत रचना थियो शशि ठटालको शब्द रचनामा कवि भानुभक्त आचार्यमाथिको गीत।

सङ्गीत रचनाहरूमा सहभागी हुँदै जाँदा नेपाली चलचित्रहरूदेखि लिएर नाटक, नृत्य नाटिका, गीति नाटक, रेडियो रूपक, गद्य सङ्गीत आदिमा संलग्न हुँदै आएँ। दुईवटा नेपाली फिल्ममा सङ्गीत निर्देशन गर्ने अवसर पाएँ। दार्जीलिङ पहाडी भेकका कलाकारहरूको निम्ति ठूला-ठूला अवसरहरू छैनन्। आफ्नै बलबुत्तामा विभिन्न कार्यक्रमहरू र रेडियो प्रसारणका माध्यमहरूद्वारा नै उनीहरू अगाडि बढ्न सकेका कुरो सर्वविदित छ। मैले पनि रेडियोसित जोडिँदै जाँदा वरिष्ठ गीतकार, गायक-गायिकाहरूसँग काम गर्ने सुयोग पाएँ।

आकाशवाणीको अनुमोदित 'कम्पोजर'को भार ग्रहण गरेपछि सङ्गीतका विभिन्न विधामा धेरै कार्यहरू गर्ने अवसर प्राप्त भयो। यसैबीच कविवर ईश्वर वल्लभको अमर रचना 'एउटा नीलो सूर्यास्त' (गद्य सङ्गीत)-मा सङ्गीत रचना गर्ने पनि मौका पाएँ। चाकरीमा पनि म सङ्गीतसितै थिएँ। गान्तोकको देवराली स्थित केन्द्रीय विद्यालयमा सङ्गीत शिक्षिकाको रूपमा नियुक्ति पाएँ। दुई वर्षजति कार्यरत रहेपछि सिक्किम सरकारको सांस्कृतिक विभागमा सहायक संस्कृति अधिकारीको पदमा नियुक्ति पाएँ अनि सोही विभागबाट सन् 2002 मा उप निर्देशक पदबाट अवकाश ग्रहण गरेँ।

अवकाश ग्रहणपछि पनि सङ्गीत मेरो जीवनमा अभिन्न अङ्ग बनेर मसँगै निरन्तर हिँडिरहेको छ। सङ्गीतलाई लिएर भारतका विभिन्न प्रान्त, नेपाल, भूटान, अन्दमान निकोवर द्वीपपुञ्ज आदि विविध स्थान र देशहरूको भ्रमण गर्ने सुयोग पाएकी हुँ। नेपालका विविध स्थानहरूमा आयोजित

कार्यक्रमहरूमा सहभागी बनेर आफू लगायत अन्य कलाकारहरूको सहभागिताले भारत-नेपालको साङ्गीतिक सम्बन्धलाई अझ सुदृढ पार्ने अवसर मिलेको र एउटा सेतु निर्माण गर्न सक्षम भएको अनुभव गर्दछु।

नेपालयले सञ्चालन गर्दै आएका पलेँटी कार्यक्रममा पाँचपल्टसम्म सहभागी हुनसक्नु आफ्नो अहोभाग्य ठान्छु। यतिमात्र नभएर नेपाली सङ्गीतको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने कलाकर्मीहरूलाई सम्मानित गर्दै आएका नेपाल राष्ट्रका अरू नामी सङ्घ संस्थानहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। साहित्य, सङ्गीत र कलाको कुनै साँध सिमाना हुँदैन भन्ने कुरो अति अकाट्य र सत्य छ। यसै भनाइको प्रमाण बनेर म नेपालमा यो गरिमामय पुरस्कार ग्रहण गर्न उपस्थित हुन पाएकी छु।

आज आएर थाहा पाउँछु सङ्गीत मेरो जीवन भइदिएको छ। जीवनका विभिन्न उतार चढाउहरूबीच पनि सङ्गीतलाई मैले त्याग्न सकिनँ। सङ्गीत क्षेत्रमा लागिपर्दाको आनन्द अर्कै हुँदो रहेछ। भगवान श्रीकृष्णले गीतामा कर्म गर्नु फलको आशा नगर्नु भन्नुभएझैं मैले फलको आशा भने कहिल्यै गरिनँ। कर्म गर्नु पर्दो रहेछ फलले कहीं कतै टाढामा आफूलाई पर्खिरहेको हुँदो रहेछ।

मदन पुरस्कार गुठीद्वारा प्रदान गरिने यो गौरवशाली जगदम्बा-श्री पुरस्कार ग्रहण गर्न पाउँदा मैले यो अनुभव गरेकी छु। यो पुरस्कारद्वारा ममात्र सम्मानित भएकी छैन तर दार्जीलिङ तथा समग्र भारतका सबै गोर्खानेपाली सङ्गीत क्षेत्रका कलाकारहरू सम्मानित बनेका छौं।

अन्त्यमा,

ईश्वरको अनुग्रह, माता-पिताको आशीर्वाद, सङ्गीत प्रेमी र समस्त श्रोतावर्गको माया, विभिन्न कलाकार, साहित्यकार, लेखक, पत्रकारहरू, सङ्घ संस्थाहरूसितै आकाशवाणी र रेडियो नेपालको प्रेरणा, सहयोग र सद्भावनालाई कदर गर्दै सबै सबैमा म मेरो हृदयको अन्तर तहदेखि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। मदन पुरस्कार गुठीमा मेरो अजस्र कृतज्ञता। हाम्रो भावी पिढीलाई यो सम्मान कार्यले हौसला एवं प्रेरणा प्रदान गर्नेछ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु।

हार्दिक धन्यवाद।

अनुगृहित,

(शान्ति ठटाल)

बडा कागझोडा, दार्जीलिङ।

मदन पुरस्कारबाट सम्मानित श्री चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यूको मन्तव्य^{११}

सम्माननीय अध्यक्षज्यू तथा मदन पुरस्कार गुठी सम्बद्ध मान्यजनहरू सबैमा हार्दिक नमन!

उही लहरमा दुरूस्त त्यसरी नै उभिने अवसर मिलेको छ, जसरी झण्डै आठ दर्जन विद्वान् साहित्यकारहरू यसअघि उभिनुभएको थियो र आफ्ना पवित्र पाइलाहरूले यो भूमिलाई गौरवान्वित बनाउनुभएको थियो। तिनै आदरणीय अग्रजहरूका पवित्र पावन पदचिन्हमाथि उभिनु पर्दा मेरा गोडाहरू लगपकाएका छन्। तीव्र गतिमा मुटु स्पन्दित भैरहेको छ।

नेपाली साहित्यका महारथीहरूको त्यही विराट उपस्थितिले निर्माण गरेको तेजस्वी आभाको सगरमाथा समक्ष उभिएर सम्बोधनका दुई शब्द उच्चारण गर्न खोज्दा मेरा दृष्टिविन्दुहरू तिर्मिराइरहेका छन् र बिस्तारै-बिस्तारै आफ्नो भौतिक उचाइ खिउँदै दुब्लाउँदै गएर 'लिलिपुटे मानव'मा रूपान्तरित भएजस्तो अनुभूति गरिरहेको छु।

---

^{११} मिति २०७७।०७।०२।१ गते सम्पन्न 'अनलाइन' सम्मान समारोहमा यो प्रवचन समावेश गरिएको थियो।

मेरो ठुटे कलमलाई मदन पुरस्कारले अकल्पनीय स्थान र मान दियो। साहित्यकर्मीहरूको लहरमा उभिने गौरवपूर्ण अवसर दियो। त्यसका लागि जतिपटक आभार व्यक्त गरे पनि कमै हुन्छ।

मदन पुरस्कारले खुसी दिएको मात्र होइन, रूवाएको पनि छ। गत सितम्बर ४ को अपराह्न ३:४५ बजे मदन पुरस्कार गुठीका सम्माननीय अध्यक्षज्यूसँग भएको संक्षिप्त फोन सम्वादपछि मेरो भरिएको मनलाई मेरा आँसुहरूले निर्धक्क सघाएका थिए। एउटै बाँचेको सन्तान धेरै वर्ष देशविदेश घुमेर सकुशल घर फर्क्यो भने बूढीआमाका नयनसागरबाट आँसुका अजस्र स्रोतहरू निःसृत हुन्छन्। ती अनमोल आँसुहरू हर्षका मात्र हुँदैनन्, वर्षौंअघि किशोर वयमा पाइलो राख्ने अवसर समेत नपाउँदै कालकवलित भएका हतभागी सन्तानहरूको सम्झनाका आँसु पनि मिसिएका हुन्छन्। उम्लिएर पोखिन खोज्ने त्यस्तै पीडाका अनुभूतिहरूलाई रोक्ने शक्ति सामर्थ्य मसँग पनि थिएन।

महारानीको कथा दुई शताब्दीभन्दा लामो समयदेखि विस्मृतिको गर्भमा पातालिएको इतिहास उतखननको साधारण र सपाट विवरण मात्रै हो। त्यही टिपोटलाई मदन पुरस्कार गुठीले साहित्यको दर्जा दियो। गुठीको त्यही निर्णयले यहाँ यसरी उभिने र अभिव्यक्त हुने अवसर मिल्यो। त्यसका लागि गुठीप्रति हार्दिक आभार अर्पण गर्दछु।

अघिल्लो पुस्ताले आफ्ना अनुभव र अनुभूतिको दस्तावेज तयार गरेर राखिदियो। पछिल्लो पुस्ताले अग्रजका लेखोटहरूको विशेषता र बान्कीका

आधारमा परिभाषा बनायो। पहिले साहित्य जन्म्यो, त्यसपछि परिभाषा। अर्थात् आफ्नै परिभाषाभन्दा साहित्य जेठो छ। त्यसैले परिभाषाको सङ्कुचित घेरामा खुम्चिएर साहित्य बस्दैन। बस्न सक्तैन। कुनै सीमा र बन्धनले साहित्यलाई सदाकाल ठिँगराएर राख्न सक्दैन। सक्ने छैन।

साहित्यमा मानव जीवन बोल्छ। समाज बोल्छ। समय बोल्छ। मानिसको भोगाइ र अनुभूतिहरूले वाणी पाउँछन्। मानव अनुभूतिभिन्न खुसी र आनन्द मात्र होइन, पीडा, क्रन्दन र चीत्कार पनि खाँदिएका हुन्छन्। कलाका अन्य विधामा भन्दा साहित्यमा एउटा विलक्षण फरक सामर्थ्य रहन्छ। क्रन्दन र चीत्कारलाई कस्तै कुशल सङ्गीतकारले पनि मधुर धुनले सजाउन सक्दैन। तर साहित्यले गालीलाई पनि श्रुतिमधुर बनाउन सक्छ। लालित्यपूर्ण बनाउन सक्छ। सुरुचिपूर्ण पाठ्यसामग्री बनाइदिन सक्छ। त्यो कसीमा राखेर हेर्दा *महारानी*ले साहित्यको दर्जा पाउनु र पुरस्कृत हुनु मेरा लागि कल्पनातीत विषय थियो।

मैले साहित्यको सम्बन्धमा बोल्ने हैसियत आर्जन गरेको छु भन्न मिल्दैन। त्यसैले विद्वत्जनहरूसमक्ष अभिव्यक्त भएको आफ्नो नादान धृष्टताका लागि विनम्रतापूर्वक क्षमा याचना गर्दछु र, 'महारानी' उपन्यासको पृष्ठभूमि अलिकता कोट्याउने अनुमतिको अपेक्षा राख्दछु।

इतिहासका पुस्तकमा मात्र होइन, लोककथनमा पनि लामो समयसम्म इतिहास जीवित रहन्छ। लिखतमा नउतारिएको कुनै कालखण्डको ऐतिहासिक तथ्यमा अतिरञ्जनाहरू थपिँदै जाँदा त्यो किंवदन्तीमा

रूपान्तरित हुन्छ। आवरणमा जे जस्ता कथा जोडिएका भए पनि त्यसको गर्भगृहमा इतिहास जिउँदै हुन्छ।

तथ्यप्रमाणले पुष्टि गर्न नसकिने इतिहास साहित्यको माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ। साहित्यमा इतिहासको र इतिहासमा साहित्यको गौरवपूर्ण उपस्थिति रहन्छ। इतिहास मानव जीवनको मूल्यात्मक विकास हो, मूल्यको भाषिक अभिव्यक्ति हो—साहित्य। साहित्यमा कल्पनातत्व प्रबल रहन्छ, इतिहासमा तथ्य।

ऐतिहासिक घटनाक्रमको पीँधसम्म पुगेर सुनिएका—नसुनिएका, परिचित—अपरिचित, दृश्य—अदृश्य घटना र पात्रहरू समातेर विश्वसनीय आख्यान रचना गरिन्छ। इतिहासमा छुटाइएका वा लेख्न इन्कार गरिएका अथवा उपेक्षित विषयहरू आख्यानमार्फत् सार्वजनिक हुन्छन्। ‘इतिहास अतीत र वर्तमानबीच निरन्तर चलने सम्वाद हो’ भन्ने ई.एच. कारको भनाइ यस अर्थमा यथार्थनिकट सावित हुन्छ। सत्य र कल्पनाको सुन्दर संयोजनबाट सिर्जना गरिएको आख्यानले विश्वसनीय इतिहास बन्ने सामर्थ्य राख्दछ।

इतिहासको पुनर्लेखन मात्रै होइन, आख्यान इतिहासको पुनर्संरचना समेत बन्न सक्दछ। इतिहास आधारित आख्यानमा यथार्थ चेतना र कल्पनाको मोहक समन्वय मात्र हुँदैन, इतिहासका कठिनतम क्षणसँग समाजलाई साक्षात्कार गराउने तागत पनि हुन्छ। अझ आन्द्रे लेभीले भनेजस्तै इतिहासले खाली छोडेको ठाउँ आख्यानकारका कल्पनाले भरिदिन्छन्।

बरू इतिहासमा वास्तविक इतिहास नभेटिन सक्छ तर आख्यानमा इतिहास सदाकाल जीवित रहन्छ।

दुई शताब्दी लामो कालखण्डसम्म जुन भूमिमा महारानीको कथा दबिएर रहेको थियो, संयोगवश मेरो जन्म पनि त्यही माटोमा भएको थियो। महारानीसँग जोडिएका अनेक अपत्यारिला कथा-गाथाहरू सुन्दै सुनाउँदै हुर्कने अवसर जुरेका हुनाले तथ्यको गहिराइमा पुगेर इतिहास उधिन्ने उत्कट अभिलाषा थियो। किंवदन्तीमा रूपान्तरित भएको महारानीको कथालाई उपन्यासमा उतार्न पाउँदा पउल लेख्य सामग्रीको अभावमा आकांक्षा अधूरे रहन्छ कि भन्ने मेरो चिन्ताको सुखद अन्त्य भएको छ। यो आख्यान इतिहासकै अस्थिपञ्जरमा भरिएको मांसपिण्ड हो।

साहित्य रचनाको अभ्यास समयको गतिसँगै कदम मिलाएर पल्लवित, पुष्पित, परिमार्जित र विकसित हुँदै जाने हो। मानिसको जीवनयात्रा जस्तै समयक्रममा बालक, किशोर, जवान हुँदै परिपक्वतातिर उन्मुख हुने हो। दुर्भाग्यवश मेरो लेखनयात्रा बुढ्यौलीमा बल्ल वामे सदैँछ। तन्नेरी हुन नपाउँदै अवसानको नियति भोग्न अभिशप्त हुने मेरो साहित्यिक जीवनका लागि दुःख मनाउ गर्नुको कुनै अर्थ रहँदैन।

लेखन यात्राले दीर्घजीवन पाउला-नपाउला, अल्पायुमै कालकवलित हुन पनि सक्छ। त्यसैले मेरो कलमलाई किञ्चित पहिचान दिलाउने महारानी को लेखनमा घचघच्याउने, सघाउने र हौस्याउने सबै विद्वान् बन्धुप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। साहित्यको फाँटमा अपरिचित कलमलाई प्रोत्साहित

गर्ने र समाजसामु पस्कने जोखिम उठाउने शिखा प्रकाशनप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

र, अन्त्यमा

देवीको दर्जा पाइसकेकी महारानी विश्वप्रभाका मानवीय भावनाहरू उधिनपत्ताल पार्ने, छेडखान गर्ने र बिना अनुमति सार्वजनिक गरिदिने धृष्टताका लागि दुःखी छु। अपराधबोधमा पिल्सिएको छु। तिम्रा खाटा बसिसकेका घाउहरू कोट्याउने नादानी पुनः दोहोरिने छैन, कमसेकम मबाट त्यो अपराधको पुनरावृत्ति हुने छैन भन्ने वाचा पनि गर्दछु ।

फेरि अर्को एक पटक मदन पुरस्कार गुठीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै विराट गरिमायुक्त विद्वत् सभासँग मेरो वाणीलाई विश्राम दिने अनुमति माग्दछु ।

हार्दिक धन्यवाद !

सतत नमन !!

२०७७ कात्तिक २

सदस्य सचिवका तर्फबाट धन्यवाद ज्ञापन

गुठीका अध्यक्षज्यू, डा. शेखर पाठकज्यू, गणेश रसिकज्यू, तीर्थ श्रेष्ठज्यू, जगदम्बा-श्रीबाट सम्मानित शान्ति ठटालज्यू, मदन पुरस्कारबाट सम्मानित चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यू तथा आदरणीय भद्र महिला तथा सज्जन वृन्द।

भाषा, साहित्य, कला-संस्कृतिलाई माया गर्ने यहाँहरूप्रति हार्दिक आभार। संसारभर देखिएको महामारीका कारण मिति २०७७।०७।०२ गते अनलाइन समारोह मार्फत् यहाँहरूलाई सुन्ने र यहाँहरूसँग अप्रत्यक्ष रूपमा भेट्ने मौका पायौं। हामीलाई माया गर्ने यहाँहरू सबैलाई हार्दिक धन्यवाद।

आजको समारोहमा गुठीसँग प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने सबै अग्रजहरूको सम्झना गर्दै यसै समारोहका लागि हामीसँग पोखरा आउने वाचा गर्नुभएका ॐकार प्रसाद गौचनजीलाई विशेष गरी सम्झन्छु। मदन पुरस्कारबाट सम्मानित चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यूलाई प्रत्यक्ष भेटेर बधाई तथा शुभकामना दिने वहाँको इच्छा पुरा हुन सकेन। मदन पुरस्कारका पूर्वसदस्य गौचनजीप्रति हार्दिक श्रद्धा।

डा. शेखर पाठकज्यू, यहाँले प्रकृतिका माध्यमबाट समाज र समग्रतालाई हेर्ने र बुझ्ने आधार दिनुभएको छ। साँच्चै नै, हिमाल, पहाड र मधेशलाई प्राकृतिक, हिसाबले हेर्न र बुझ्न खोज्ने हो भने त्यसले हाम्रा राजनीतिक सीमा र बन्धनहरूले जेलिएको सम्बन्ध भन्दा विल्कुलै फरक दृष्टिकोण र

सोही अनुरूपको मानवीय व्यवहार खोज्दो रहेछ। मानवले मानवका लागि बनाएका सीमा र बन्धन भन्दा पर गएर प्रकृति र समग्र मानव कल्याणका साझा सरोकारका विषयमा कम चासो राख्न थालिएको छ। मानव, प्रकृति र हाम्रा साझा चासो तथा चिन्ताहरू हिजो-अस्ति निर्माण भएका देश वा राजनैतिक नक्शाभन्दा हजारौं वर्ष पुराना हुन् भन्ने कुरा बिर्सन थालिएको छ। यस्तो अवस्थामा यहाँको प्रवचनले हामीलाई थप सोच्ने र चिन्तन गर्ने मौका दिएको छ। हाम्रा कैयौं साझा सरोकार, चिन्ता र सम्बन्धहरू भाषा, संस्कृति, प्रकृति वा आर्थिक, सामाजिक, व्यावहारिक, भौगोलिक सम्बन्धहरूलाई हेर्ने फरक दृष्टिकोण दिएको छ। समसामयिक व्याख्यानका निमित्त यहाँलाई हार्दिक धन्यवाद।

आदरणीय गणेश रसिकज्यू, सिलगढीमा सम्पन्न हुने सम्मान कार्यक्रमका लागि हाम्रो अनुरोधलाई स्वीकारिदिनु भएकोमा धन्यवाद। गीत-सङ्गीत, लेखन क्षेत्रका विशिष्ट व्यक्तित्व यहाँ र यहाँको प्रवचनलाई हामीले 'सम्हालेर' राखेका थियौं। आज यहाँलाई सिलगढीमा प्रत्यक्ष भेट्न र सुन्न पाएका छौं। समय लामो नै भएपनि आदरणीय शान्ति ठटालज्यूसँगै हामीले यहाँलाई सुन्दा, भेट्दा नेपाली गीत-सङ्गीत र स्वयं शान्ति ठटालज्यूका विषयमा धेरै कुरा थाहा भएको छ। यसका लागि यहाँलाई हार्दिक धन्यवाद। आभार।

आदरणीय तीर्थ श्रेष्ठज्यू, पोखराको यस कार्यक्रममा पोखराकै विषयमा धेरै जानकारी दिनुभएको छ, केही सम्भावना र बाटोहरू देखाउनु भएको छ तर

पोखराले यहाँका नदी, गुफा, ताल र हिमालहरूले जस्तै अनेकौँ रहस्य लुकाएर बसेको छ। हामीले प्रकृतिले दिएका कुरा कति जोगाउन सक्छौँ, हाम्रा अग्रजसँग रहेका कति कुरा खोज्न सक्छौँ र भावी पुस्तालाई के छाड्न सक्छौँ? भन्ने कुराले नै हाम्रो मनमा अटाएको मोदि, मादी र आँधी जोडिने पोखराको पहिचान खुल्नेछ। यस प्रवचनका लागि हार्दिक धन्यवाद।

आदरणीय शान्ति ठटालज्यू, सम्पूर्ण जीवन यसै क्षेत्रमा समर्पित गर्नुहुने यहाँप्रति हाम्रो समाज सदैव ऋणी रहनेछ। गीत-सङ्गीतका ताल र भाका फरक हुन सक्छन्। भाषा अनेक हुन सक्छन् तर सङ्गीत र स्वरको स्पन्दनले भने हामीलाई जोडेको थियो, जोडिरहनेछ। यहाँका गीत-सङ्गीतले पनि हामीलाई जोडेको छ। जोडिरहनेछ। पूर्व-पश्चिम, उत्तर-दक्षिण जताततै फैलिएका हाम्रा अनेकौँ धुनहरूले पनि हामीलाई जोडिरहेका छन्। हाल ती मध्येका कतिपय धुनहरू केही सुस्त र मधुरो सुनिएका होलान् तर यहाँको प्रेरणा र आशीर्वादले यहाँ जस्तै अनवरत तपस्या गर्ने गीतकार-सङ्गीतकार मार्फत् ती सबैतिर सुनिन थाल्नेछन् भन्ने विश्वास लिएका छौँ। गत ६ दशकदेखि यसै क्षेत्रमा तपस्यारत यहाँलाई सम्मान गर्न पाएकोमा गुठी परिवार हर्षित छ। यहाँलाई धेरै-धेरै धन्यवाद।

चन्द्रप्रकाश बानियाँज्यू, यहाँको किताब पढेपछि स्कूल जाँदा वा माहारा जाँदा बाटो छेउछाउका कैयौँ देवीस्थान र अनेकौँ थानहरूको याद आएको छ। आधुनिक मन्दिर बन्न नसकेका तर मन्दिर भन्दा गहिरो आस्था राखिने ढुङ्गा, अजड्गको पुरानो रूख र त्यसैसँग जोडिएर आउने कथाहरू

सिलसिलेवार रूपमा सम्झिरहेको छु। प्रकृति पूजाका विविध स्वरूपमा विविध नामले पुकारिने ती साना-साना थुम्का, देउराली, ढुङ्गा वा रूखसँग जोडिएर आउने स्थानीय कथा, किंवदन्ती र भूत-प्रेतका कथासँगै जोडिएर आउने अनेकौं पात्रहरूका कति धेरै कथा, उपकथा र इतिहास होलान्? वा त्यसभित्र आधुनिक शास्त्रहरूले व्याख्या गर्न नसक्ने मानव, प्रकृति, आस्था वा इतिहासका कति धेरै सम्बन्ध र तहहरू होलान् भन्ने कुराले मलाई मैले छोडीआएका थानहरूको सम्झना गराएको छ। हामीलाई ती स्थानीय, झण्डै-झण्डै लोप हुने अवस्थाका किंवदन्ती, कथा र सोसँग जोडिएका ऐतिहासिक दस्तावेजहरू मार्फत् ऐतिहासिक आख्यान दिनुभएकोमा यहाँलाई धन्यवाद।

साहित्यकार कालुसिं रनपहेलीज्यू, सिलगढी देवकोटा संघका अध्यक्ष मिलन रूचालज्यू र सिलगढी देवकोटा संघ परिवार विनाको कार्यक्रम सम्भव थिएन। यहाँहरूलाई विशेष धन्यवाद। पोखरामा कृष्णमणि बराल र भूपाल गुरूडलाई धन्यवाद। अनलाइन कार्यक्रमको परिकल्पना तथा निर्माणमा सघाउने 'स्टुडियो आकार'लाई हार्दिक धन्यवाद।

समारोहलाई घर-घर पुर्याइदिनुहुने पत्रकार मित्रहरू, पोखरा तथा सिलगढीमा आयोजित समारोहसम्म आइपुग्दा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सल्लाह-सुझाव दिनुहुने शुभचिन्तक, विभिन्न समितिमा रहनुहुने विज्ञ तथा गुठीका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई हार्दिक धन्यवाद।

यहाँहरू सबैको जय होस्।

मदन पुरस्कार गुठीबारे

१. मदन पुरस्कार स्थापना हुने घोषणा सर्वप्रथम २०१२ साल असोज १० गते भएको थियो।
२. २०१२ साल मङ्सिर २८ गतेका दिन मदन पुरस्कार गुठीको दानपत्रमा सहिछाप भयो। त्यसपछि पुस १ गतेका दिन ल.पु. पोता रजिस्ट्रेसन अड्डामार्फत सो कागत रजिस्ट्रेसन पास भएको हो।
३. पछि संस्था रजिस्ट्रेसन ऐन, २०१६ बमोजिम २०२० साल कार्तिक ३ गते ललितपुर म्याजिस्ट्रेट अफिस मार्फत यो दर्ता भएको छ र ल.पु. जिल्ला कार्यालयबाट पुनर्नवीकरण हुँदै आएको छ।
४. २०२५ सालसम्म गुठीले चार-चार हजारका जम्मा चार ओटा पुरस्कार प्रत्येक वर्ष दिन सक्ने व्यवस्था थियो। त्यसपछि दस-दस हजार रूपियाँका दुई ओटा पुरस्कार दिने व्यवस्था भयो। अनि २०३३ सालदेखि एउटा मात्र पच्चीस हजारको, २०४० सालदेखि तीस हजारको, २०४२ सालदेखि चालीस हजारको र २०४३ सालदेखि पचास हजारको भयो। त्यसपछि २०५१ सालदेखि पुरस्कार १ लाखको दिने गरी नियममा संशोधन गरिएको हो। २०६१ सालको पुरस्कार राशी २ लाख रूपियाँको

थियो भने २०७५ सालबाट पुरस्कार राशी चार लाख रूपियाँ भएको छ।

५. मदन पुरस्कार सम्बन्धी कार्यप्रणालीमा “एकपटक मदन पुरस्कार पाइसकेका व्यक्तिलाई साधारणतः अर्कोपटक पुरस्कार दिइने छैन” भन्ने धारा थपिएको छ।

संवत् २०१३ देखि मदन पुरस्कारबाट सम्मानित
स्रष्टाहरूको सूची ¹²

(१) २०१३

गद्य- * 'हाप्रो लोक संस्कृति' श्री सत्यमोहन जोशी
सामाजिक शास्त्र- 'जनरल भीमसेन थापा' श्री चित्तरञ्जन नेपाली
विज्ञान- * 'अधिकविभव स्थिरविद्युत् उत्पादक' डा. बलराम जोशी

(२) २०१४

गद्य- * 'मन' श्री लीलाध्वज थापा
विज्ञान- * 'मृत्तिका उद्योग' श्री करूणाकर वैद्य

(३) २०१५

गद्य- 'कवि व्यथित र काव्यसाधना' श्री कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान
विज्ञान- * 'उद्यान' श्री गंगाविक्रम सिजापति

(४) २०१६

गद्य- * 'महाकवि देवकोटा' श्री नित्यराज पाण्डे

---

¹² *अमुद्रित अवस्थामा पुरस्कृत।

(५) २०१७

पद्य- *‘विस्फोट’

सामाजिक शास्त्र- *‘नेपाली राष्ट्रिय मुद्रा’

श्री भीमनिधि तिवारी

श्री सत्यमोहन जोशी

(६) २०१८

गद्य- *‘नयाँ सडकको गीत’

श्री रमेश ‘विकल’

(७) २०१९

पद्य- *‘आमाको सपना’

श्री गोपालप्रसाद रिमाल

(८) २०२०

पद्य- ‘नैषधीय चरित’ अनु.

सामाजिक शास्त्र – ‘जोसमनी सन्त परम्परा र साहित्य’ श्री जनकलाल शर्मा

श्री कोमलनाथ अधिकारी

(९) २०२१

गद्य- ‘नेपाली भाषा र साहित्य’

पद्य- ‘प्राकृत पोखरा’

सामाजिक शास्त्र- ८‘प्राचीन हिन्दु अर्थशास्त्र’

विज्ञान- * ‘वस्त्र-निर्माणकला’

श्री बालकृष्ण पोखरेल

श्री मुकुन्दशरण उपाध्याय

श्री नवराज चालिसे

श्री लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठ

(१०) २०२२

गद्य- ‘शिरीषको फूल’

सुश्री पारिजात

(११) २०२३

गद्य- 'स्रष्टा र साहित्य'

पद्य- 'मानव महाकाव्य'

श्री उत्तम कुँवर

श्री मोदनाथ 'प्रश्रित'

(१२) २०२४

गद्य- 'एब्स्ट्रयाक्ट चिन्तन प्याज'

सा. शास्त्र- 'नेपालको छापाखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास'

श्री शंकर लामिछाने

श्री ग्रीष्मबहादुर देवकोटा

(१३) २०२५

गद्य- 'टिपन-टापन'

पद्य- 'मङ्गली कुसुम'

श्री पारसमणि प्रधान

श्री धर्मराज थापा

(१४) २०२६

साहित्य- 'बेलाइततिर बरालिंदा'

श्री ताना सर्मा

(१५) २०२७

दर्शन-विज्ञान- 'नेपाली निर्वचनको रूपरेखा' श्री महानन्द सापकोटा

(१६) २०२८

दर्शन-विज्ञान - 'कर्णाली लोक संस्कृति'

संयुक्त रूपमा- श्री सत्यमोहन जोशी, श्री स्थिरजङ्गबहादुर सिंह,

श्री विहारीकृष्ण श्रेष्ठ, श्री चूडामणि 'बन्धु' र श्री प्रदीप रिमाल

(१७) २०२९

साहित्य – ‘आगोका फूलहरू हुन् आगोका फूलहरू होइनन्’ श्री ईश्वरवल्लभ

(१८) २०३०

दर्शन-विज्ञान – ‘लिच्छविकालका अभिलेख’ श्री धनवज्र वज्राचार्य

(१९) २०३१

(कसैलाई पनि प्रदान गरिएन)

(२०) २०३२

साहित्य – ‘आगत’

श्री भवानी भिक्षु

(२१) २०३३

(कसैलाई पनि प्रदान गरिएन)

(२२) २०३४

‘लेखनाथ पौड्यालको कवित्वको विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन’

डा. वासुदेव त्रिपाठी

(२३) २०३५

‘घामका पाइलाहरू’

श्री ध.च. गोतामे

(२४) २०३६

‘नेपालका परम्परागत प्रविधि’

डा. छविलाल गजुरेल + श्री करूणाकार वैद्य

(२५) २०३७

‘नरसिंह अवतार’

श्री जगदीशशमशेर राणा

(२६) २०३८

‘नदी किनाराका माझी’

श्री मोहन कोइराला

(२७) २०३९

‘माधवी’

श्री मदनमणि दीक्षित

(२८) २०४०

‘अलिखित’

श्री ध्रुवचन्द्र गौतम

(२९) २०४१

‘प्रत्यागमन’

श्री कञ्चन पुडासैनी

(३०) २०४२

‘वैकुण्ठ एक्सप्रेस’ –

श्री मोहनराज शर्मा

(३१) २०४३

‘लिच्छवि संवत्को निर्णय’

श्री नयराज पन्त

(३२) २०४४

‘उत्सर्ग प्रेम’

श्री राजेश्वर देवकोटा

(३३) २०४५

‘ज्योति, ज्योति, महाज्योति’

श्री दौलतविक्रम विष्ट

(३४) २०४६

‘नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा नेपाल प्रजापरिषद्को भूमिका’

श्री राजेश गौतम

(३५) २०४७

‘मृत्युञ्जय महाकाव्य’

श्री भानुभक्त पोखरेल

(३६) २०४८

‘पागलबस्ती’

श्री सरूभक्त

(३७) २०४९

‘पाल्पामा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका सय दिन (वि.सं. २००७)’

श्री भवेश्वर पंगेनी

(३८) २०५०

‘माध्यमिक नेपाली गद्याख्यान’

श्री शरदचन्द्र शर्मा भट्टराई

(३९) २०५१

‘सही शब्द’

फादर विलियम बर्क

(४०) २०५२ 'योजनगन्धा'	श्री विनोदप्रसाद धिताल
(४१) २०५३ 'नेपाली राष्ट्रिय झण्डा'	श्री दयाराम श्रेष्ठ
(४२) २०५४ 'विसर्जन' कथा सङ्ग्रह	श्री लोकेन्द्रबहादुर चन्द
(४३) २०५५ 'दुःखान्त नाटकको सृजना परम्परा'	डा. केशवप्रसाद उपाध्याय
(४४) २०५६ 'अतिरिक्त अभिलेख'	श्री दिनेश अधिकारी
(४५) २०५७ 'नेपालको सिमाना'	श्री बुद्धिनारायण श्रेष्ठ
(४६) २०५८ 'अभिनव संस्कृति कोष'	श्री हरिराम जोशी
(४७) २०५९ 'नेपाली कानूनको ऐतिहासिक रूपरेखा'	श्री रेवतीरमण खनाल

(४८) २०६० 'नयाँ ईश्वरको घोषणा'	श्री गोपाल पराजुली
(४९) २०६१ 'पल्पसा क्याफे'	श्री नारायण वाग्ले
(५०) २०६२ 'राधा'	श्री कृष्ण धरावासी
(५१) २०६३ 'छापामारको छोरो'	श्री महेशविक्रम शाह
(५२) २०६४ 'अन्तर्मनको यात्रा'	श्री जगदीश घिमिरे
(५३) २०६५ 'एक हातको ताली'	श्री युवराज नयाँघरे
(५४) २०६६ 'नेपालका बालीनाली र तिनको दिगो खेती'	श्री नरबहादुर साउद
(५५) २०६७ 'जीवन काँडा कि फूल'	श्री इमक घिमिरे

(५६) २०६८

‘सेतो धरती’

श्री अमर न्यौपाने

(५७) २०६९

‘दमिनी भीर’

श्री राजन मुकारूड

(५८) २०७०

‘खलंगामा हमला’

श्री राधा पौडेल

(५९) २०७१

‘खुशी’

श्री विजय कुमार

(६०) २०७२

‘ऐना’

श्री रामलाल जोशी

(६१) २०७३

‘धृतराष्ट्र’

श्री घनश्याम कँडेल

(६२) २०७४

‘योगमाया’

श्री नीलम कार्की निहारिका

(६३) २०७५

‘रणहार’

श्री योगेश राज

(६४) २०७६

‘महारानी’

श्री चन्द्रप्रकाश बानियाँ

७. कुनै साल पुरस्कार वितरण हुन नसकेमा त्यसको रकमबाट विद्वत्वृत्ति दिने पनि नियम छ। आजसम्म चार जनालाई मदन पुरस्कार विद्वद्वृत्ति प्रदान गरिएको छ—

१. श्री चूडामणि बन्धु — २०२०
२. श्री राममणि रिसाल— २०२३/२४
३. श्री कोमलप्रसाद सुवेदी — २०२५
४. श्री जयराज आचार्य— २०३५/३६

८. श्री कमलमणि दीक्षितको सम्पादनमा गुठीको मुखपत्र त्रैमासिक ‘नेपाली’ गुठीका समाचार तथा अरू लेख-निबन्धहरू लिएर २०१६ सालदेखि नियमित रूपले प्रकाशित भइरहेकोमा हाल प्रकाशन स्थगित छ।

९. प्रत्येक वर्ष कलकत्तामा डाक्टरी पढ्न जाने दुई विद्यार्थीको छनोट गर्ने काम पनि गुठीले संवत् २०१३-१४ सालदेखि गर्दै आएको छ।

१०. २०४५ सालमा गुठीले छुट्टै पुरस्कार ‘जगदम्बा-श्री’को पनि स्थापना गरेको छ।

११. २०६१ साल मङ्सिर २८ गते प्रारम्भ गरेर २०६२ साल मङ्सिर २७ गतेसम्म गुठीको स्वर्णवर्ष विभिन्न कार्यक्रम गरी मनाइयो।

पुरस्कार जगदम्बा-श्री: सामान्य जानकारी

१. आफ्ना संस्थापिका स्व. रानी जगदम्बाकुमारी देवीको स्मृति चिरस्थायी राख्ने उद्देश्यले गुठीले यो पुरस्कार, जगदम्बा-श्री स्थापना गरेको हो।

२. गुठीको साधारण सभाद्वारा स्व. रानी जगदम्बाको पैतालीस दिनको अवसरमा मिति २०४५/६/१/२ का दिन यो पुरस्कार विधिवत् स्थापना भएको हो।

३. यो पुरस्कार मदन पुरस्कार सरह अर्थात् (हाललाई) रू. ४,००,०००।- को छ।

४. यो पुरस्कार कसरी, कसलाई, कुन प्रक्रियाले दिनु उचित हुन्छ भनी नेपाली बुद्धिजीवीहरूलाई पत्रपत्रिका र नेपाल टेलिभिजनबाट पनि आह्वान गरी सुझाव मागिएको थियो र ती सबै प्राप्त राय सुझावहरूको यथोचित कदर गर्दै गुठीले छलफल गरी मिति २०४५।१२।३०।४ का दिन 'जगदम्बा-श्री' सम्बन्धी नियमहरू पारित गर्‍यो। यी नियमहरूको मसौदा गर्ने काम पनि,

‘मदन पुरस्कार’ स्थापना हुँदा संवत् २०१२ सालमा गुठीको दानपत्र-नियमावलीहरू सबै तर्जुमा गर्ने, श्री शम्भुप्रसाद ज्ञवालीद्वारा नै भएको हो।

५. ‘जगदम्बा-श्री’ वितरण गर्नेबारेको कार्य-प्रणाली मदन पुरस्कार गुठीको नियमावलीको परिच्छेद ५-क अन्तर्गत नियम ३६ को उप-नियम (क) देखि (ज) सम्ममा परेका छन्। त्यस बाहेक मदन पुरस्कार गुठीको ज्ञापनपत्रको दफा २ (उद्देश्य) अन्तर्गत पनि निम्नअनुसार एउटा उपदफा थपिएको छः-

“श्रव्य, दृश्य वा अरू किसिमका कृतित्वहरूबाट नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिमा उल्लेख्य योगदान गर्ने व्यक्ति र शैक्षिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक माध्यमबाट नेपाली भाषाको समुन्नतिमा उल्लेख्य योगदान गर्ने व्यक्तिहरू मध्येबाट वर्षेवर्ष छनोट गरी सम्मानयोग्य ठहरिएका व्यक्तिलाई मदन पुरस्कार संस्थापिका स्व. श्री रानी जगदम्बाकुमारी देवीको स्मृतिमा ‘जगदम्बा-श्री’ नामले मदन पुरस्कार सरहको अर्को पुरस्कार प्रदान गर्ने।”

६. जगदम्बा-श्री पुरस्कारका लागि नेपाली भाषाको सेवालार्थ नै एक मात्र आधार मानिएको छ। वर्ण, लिङ्ग, धर्म, जात वा जातीयताको कुनै बन्धन वा विशेष ग्राह्यता यसमा रहँदैन। मरणोपरान्त जगदम्बा-श्री पुरस्कार साधारणतया प्रदान गरिँदैन। प्रत्येक वर्ष गठन गरिने छनोट समितिले सङ्कलन गरेका नामावलीबाट छानी एकमतले सिफारिस गरेको व्यक्तिलाई यो पुरस्कार दिइन्छ।

पुरस्कार जगदम्बा-श्री विवरण

१. संवत् २०४५ को पुरस्कार श्री नारायणगोपाललाई “तीन दशकभन्दा बढी समयदेखि सङ्गीतको माध्यमबाट नेपाली भाषाका गीतहरूलाई देश तथा विदेशमा समेत लोकप्रिय बनाउनमा उल्लेखनीय योगदान गरे बापत।”

२. संवत् २०४६ को पुरस्कार मह-जोडी (श्री मदनकृष्ण श्रेष्ठ र श्री हरिवंश आचार्यको जोडी) लाई “श्रव्य-दृश्य प्रहसनका माध्यमबाट नेपाली भाषालाई देश विदेशमा लोकप्रिय बनाउन प्रशंसनीय कार्य गरे बापत।”

३. संवत् २०४७ को पुरस्कार सिक्किमका श्री नरबहादुर भण्डारीलाई “नेपाली भाषा र साहित्यको समुन्नतिमा व्यक्तिगत तथा संस्थागत स्तरमा असाधारण योगदान गरे बापत।”

४. संवत् २०४८ सालको पुरस्कार कवि केदारमान व्यथितलाई “उत्कृष्ट काव्य कृतित्व र विभिन्न संस्थागत माध्यमबाट नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिका निमित्त आधा शताब्दीभन्दा बढी समयदेखि अनवरत रूपमा सृजनशील र क्रियाशील रही नेपाली भाषा र साहित्यको प्रतिष्ठा बढाए बापत।”

५. संवत् २०४९ को पुरस्कार नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङलाई “स्थापनाकाल विक्रम संवत् १९९१ देखि नै नेपाली भाषा र साहित्यको संरक्षण, प्रवर्द्धन र श्रीवृद्धिका निमित्त अनवरत क्रियाशील रही असाधारण संस्थागत योगदान गरे बापता”

६. संवत् २०५० को पुरस्कार श्रीमती तारादेवीलाई “गत चारदशकदेखिको अथक साधनाद्वारा गायन कलामा उत्कृष्टता हासिल गरी नेपाली भाषालाई स्वदेशभित्र र बाहिर समेत सङ्गीतको मधुरिमाद्वारा लोकप्रिय बनाई नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धि गर्नमा उल्लेखनीय योगदान गरिरहे बापता”

७. संवत् २०५१ को पुरस्कार श्री इन्द्रबहादुर राईलाई “विगत ४५ वर्षदेखि नेपाली साहित्य साधनामा निरन्तर संलग्न रही कथा, उपन्यास, निबन्ध र समालोचना आदि विविध विधामा नवीन प्रवृत्तिका उत्कृष्ट रचनाहरूद्वारा नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिका निमित्त अति विशिष्ट योगदान गरे बापता”

८. संवत् २०५२ को पुरस्कार कोहिमा, नागाल्याण्ड, भारतका श्री हरिप्रसाद ‘गोर्खा’ राईलाई “विगत ६ दशकभन्दा बढी समयदेखि अविच्छिन्न रूपले नेपाली भाषा र साहित्यको संवर्द्धनका निमित्त विभिन्न माध्यमबाट उल्लेखनीय सेवा प्रदान गरिरहे बापता”

९. संवत् २०५३ को पुरस्कार मोगोक, म्यान्मारका श्री ठाकुरप्रसाद गुरागाईंलाई “म्यानमारमा बसोबास गर्ने नेपाली मूलका बर्मेलीहरूका माझमा नेपाली भाषाको प्रचार-प्रसार र संवर्द्धनमा असाधारण योगदान गरी नेपाली भाषालाई जीवित राखेर यसको श्रीवृद्धि गर्नमा समर्पित भए बापता।”

१०. संवत् २०५४ को पुरस्कार गायक कलाकार श्री अम्बर गुरूडलाई “विगत चार दशक यता सङ्गीत-साधनामा निरन्तर लगनशील रही साङ्गीतिक माध्यमद्वारा नेपाली कला र संस्कृतिको उत्थानका साथै नेपाली भाषा साहित्यको श्रीवृद्धि गर्न योगदान गरे बापता।”

११. संवत् २०५५ को पुरस्कार वरिष्ठ साहित्यकार श्री गोविन्द-बहादुर मल्ल “गोठाले”लाई “नेपाली भाषा-साहित्यका विविध विधामा-खास गरेर कथा, नाटक र उपन्यासमा- गत पाँच दशकभन्दा बढी समयदेखि उच्च दर्जाका कृतिहरूको सिर्जना गरी नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिका लागि उल्लेखनीय योगदान गरे बापता।”

१२. संवत् २०५६ को पुरस्कार नेपाली शिक्षा परिषदलाई “भाषा र साहित्यतर्फ निरन्तर सक्रिय रही विभिन्न संस्थागत क्रियाकलापका माध्यमबाट नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिका लागि उल्लेखनीय योगदान गरे बापता।”

१३. संवत् २०५७ को पुरस्कार जनकविकेशरी धर्मराज थापालाई “श्रव्य-पाठ्य माध्यमबाट आधा शताब्दीभन्दा लामो समय नेपाली भाषाको सेवा गरी नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिमा विशिष्ट योगदान गरे बापता”

१४. संवत् २०५८ को पुरस्कार डायमनशमशेर राणालाई “विगत आधा शताब्दिदेखि नेपाली साहित्यको आराधनामा संलग्न भई गद्याख्यानद्वारा उल्लेखनीय योगदान गरिरहे बापता”

१५. संवत् २०५९ को पुरस्कार श्रीकृष्णप्रकाश श्रेष्ठलाई “नेपाली भाषाको सिर्जना, अनुसन्धान तथा प्रचार-प्रसारमा कष्टसाध्य रूपमा संलग्न भई चार दशकअघिदेखि नेपाली वाङ्मयको सेवामा समर्पित भइरहे बापता”

१६. संवत् २०६० को पुरस्कार श्री अली मियाँलाई “विगत ६ दशकभन्दा बढी समयदेखि लोकगीत गायन र काव्यसृजनाद्वारा नेपाली लोकसंस्कृति तथा नेपाली भाषालाई समृद्ध तुल्याउन निस्पृह, निर्लिप्त र निरन्तर योगदान गरिरहे बापता”

१७. संवत् २०६१ को पुरस्कार श्री फणीन्द्रराज खेतालालाई “आधा शताब्दीभन्दा अघिदेखि नेपाली भाषा शिक्षणका साथै अनवरत रूपमा साहित्यसेवामा लागी नेपाली भाषामा उल्लेख्य योगदान गरिरहे बापता”

१८. संवत् २०६२ को पुरस्कार श्री भैरव रिसाललाई “गत आधा शताब्दीदेखि नेपाली छापादेखि विद्युतीय माध्यमसम्म पूर्ण रूपले संलग्न रही नेपाली पत्रकारितालाई संवर्द्धन गर्दै नेपाली भाषाको विकासमा अद्यापि उल्लेखनीय योगदान गरे बापता”

१९. संवत् २०६३ को पुरस्कार डा. तीर्थबहादुर श्रेष्ठलाई “नेपालीहरूलाई विज्ञानको ज्ञान गराउने कार्यमा संलग्न भई दशकौँदेखि उत्कृष्टताका साथ नेपाली भाषाको सेवामा निरन्तर लागि रहे बापता”

२०. संवत् २०६४ को पुरस्कार श्री कृष्णप्रसाद पराजुलीलाई “व्याकरण, गीत, कविता, बालसाहित्य तथा संस्कृति लगायत विविध विधामा अनेकानेक ग्रन्थको सिर्जना गरी नेपाली वाङ्मयको अतुलनीय तथा अनवरत भाषासेवा गरिरहे बापता”

२१. संवत् २०६५ को पुरस्कार श्री रामशरण दर्नाललाई “लोकसङ्गीत र बाजाको सङ्कलन, अध्ययन अनुसन्धान तथा लेखनका माध्यमले गत ३ दशकदेखि अनवरत रूपमा कार्यरत रही नेपाली भाषाको श्रीवृद्धिमा योगदान गरिरहे बापता”

२२. संवत् २०६६ को पुरस्कार डा. राजेन्द्र विमललाई “गत चार दशकदेखि मिथिला क्षेत्रमा मैथिली भाषी विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषामा शिक्षित गराई

विद्वान् बनाउने पुनीत कार्यका साथै नेपाली भाषामा अनेकानेक ग्रन्थ रचना गरी नेपाली भाषा वाङ्मयलाई समृद्ध तुल्याउने काम समेत गरिरहे बापता”

२३. संवत् २०६७ को पुरस्कार कवि श्री दुर्गालाल श्रेष्ठलाई “गत छ दशकदेखि आफ्नो मातृभाषा तथा नेपाली भाषामा अत्यन्त सुमधुर गीत, कविता, काव्य तथा बालसाहित्य लेखी नेपाली वाङ्मयलाई समृद्ध तुल्याउने कार्य गरिरहे बापता”

२४. संवत् २०६८ को पुरस्कार संशोधन मण्डललाई “गत छ दशकभन्दा बढी समयदेखि नेपाली इतिहास र संस्कृतिका अतिरिक्त ज्योतिष, गणित, व्याकरण र साहित्यका फाँटमा गुरूकुलीय संगठित र संस्थागत प्रयासबाट प्रामाणिक अनुसन्धान गरी तिनको प्रकाशन तथा प्रचारका लागि ‘पूर्णिमा’ पत्रिकाको निरन्तर प्रकाशन गरेर नेपाली वाङ्मयको सेवा र श्रीवृद्धिमा निरन्तर रूपले उल्लेखनीय योगदान गरिरहे बापता”

२५. संवत् २०६९ को पुरस्कार श्री रत्नशमशेर थापालाई “गत पाँच दशकदेखि नेपाली गीत र कविता लेखनमा निरन्तर लागेर नेपाली भाषाको उन्नयन र श्रीवृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान गरिरहे बापता”

२६. संवत् २०७० को पुरस्कार श्री शिव रेग्मीलाई “साहित्यिक पत्रकारिताको अन्वेषण, पत्रपत्रिकाको संकलन, समीक्षा, समालोचना तथा लेखनद्वारा नेपाली भाषाको अविरल रूपमा सेवा गरिरहे बापता”

२७. संवत् २०७१ को पुरस्कार श्रीमती अङ्गूरबाबा जोशीलाई “नेपालमा नारी शिक्षाको प्रचार प्रसार एवं प्रवर्द्धनका साथै नेपाली भाषा साहित्यको श्रीवृद्धिमा निरन्तर दीर्घसाधना गरी उल्लेख्य योगदान पुर्याइरहे बापता”

२८. संवत् २०७२ को पुरस्कार श्री लीलबहादुर क्षेत्रीलाई “६० वर्षभन्दा लामो समयदेखि नेपाली भाषा र साहित्यको श्रीवृद्धिका लागि निरन्तर समर्पित रहनुभएकाले”

२९. संवत् २०७३ सालको पुरस्कार श्री दुर्गा बराल “बात्स्यायन”लाई 'समसामयिक विषय र विसङ्गतिहरूलाई कार्टुन चित्रमा छोटो र प्रभावकारी भाषिक अभिव्यक्तिको प्रयोग गरी समाजमा सचेतना जगाउँदै निरन्तर नेपाली भाषाको सेवा गरिरहनु भएकाले’।

३०. संवत् २०७४ सालको पुरस्कार श्री शान्तदास मानन्धरज्यूलाई “बाल साहित्यको विकास, विस्तार तथा प्रवर्धनमा पाँच दशकदेखि निरन्तर समर्पित रहनु भएकाले”।

३१. संवत् २०७५ सालको पुरस्कार श्री बैरागी काइँलाज्यू (तील विक्रम नेम्बाड) लाई "लिम्बू भाषा तथा मुन्धुम संस्कार र संस्कृतिको अध्ययन-अनुसन्धान तथा अभिलेखन गरी नेपाली वाङ्मयको समृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान गर्नु भएकाले"।

३२. संवत् २०७६ सालको पुरस्कार श्री शान्ति ठटालज्यूलाई "गत छ (६) दशकदेखि नेपाली गीत-सङ्गीत क्षेत्रमा समर्पित रही गीत-सङ्गीत क्षेत्रको उन्नयनमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याउनुभएकाले"।

मदन पुरस्कार गुठीको स्वर्णवर्षमा सम्मानित व्यक्तित्व र
संस्थाहरू

१. श्री आर.डी. 'प्रभास' चटौत
२. श्री घटराज भट्टराई
३. श्री चूडामणि रेग्मी
४. श्री दिलबहादुर नेवार (शिलाड)
५. श्री भरतराज पन्त
६. श्री मणिराज उपाध्याय
७. श्री रमेश खकुरेल
८. श्रीमती राधिका राया
९. श्री श्यामदास वैष्णव
१०. श्री वसन्तकुमार शर्मा नेपाल
११. म्युजिक नेपाल
१२. रत्न पुस्तक भण्डार

मदन पुरस्कार/जगदम्बा-श्री विद्वत् प्रवचनका लागि आमन्त्रित
विद्वान्/विदुषीहरू

- २०२९ सिद्धिचरण श्रेष्ठ
२०३० सूर्यबहादुर शाक्य
२०३१ मदन पुरस्कार समारोह भएना
२०३२ नयनबहादुर खत्री
२०३३ मदन पुरस्कार समारोह भएना
२०३४ जगतमोहन अधिकारी
२०३५ लैनसिंह वाङ्देल
२०३६ कृष्णवम मल्ल
२०३७ रणधीर सुब्बा
२०३८ केदारमान व्यथीत
२०३९ भूपालमान सिंह
२०४० द्रोणशमशेर ज.ब.रा.
२०४१ मोहनमान सैजु
२०४२ माधव घिमिरे
२०४३ राजेश्वर देवकोटा
२०४४ अम्बिकाप्रसाद अधिकारी
२०४५ छविलाल गजुरेल
२०४६ बैरागी काइँला

- २०४७ केदारभक्त माथेमा/ ऋषिकेश शाह
२०४८ अम्बिकाप्रसाद अधिकारी
२०४९ यदुनाथ खनाल
२०५० सुरेशराज शर्मा
२०५१ ईश्वर बराल
२०५२ मदनमणि दीक्षित
२०५३ राजेश्वर देवकोटा
२०५४ माधव घिमिरे
२०५५ माधवराज गौतम
२०५६ केशरीराज पाण्डे
२०५७ लैनसिंह बाङ्देल
२०५८ वासुदेव त्रिपाठी
२०५९ माधव भट्टराई
२०६० कमलप्रकाश मल्ल
२०६१ अङ्गुरबाबा जोशी
२०६२ बालकृष्ण पोखरेल
२०६३ टङ्क सुब्बा
२०६४ सत्यमोहन जोशी
२०६५ निलाम्बर आचार्य
२०६६ बिहारीकृष्ण श्रेष्ठ
२०६७ रामप्रसाद श्रेष्ठ

- २०६८ चैतन्य मिश्र
२०६९ उपेन्द्रमान मल्ल
२०७० नाड्वाड् छेम्पो शेर्पा
२०७१ लिलामणि पौडेल
२०७२ प्रकाश सायमी
२०७३ सुदर्शनराज तिवारी
२०७४ तीर्थबहादुर श्रेष्ठ
२०७५ रिता थापा
२०७६ शेखर पाठक / गणेश रसिक/ तीर्थ श्रेष्ठ^{१३}

[सामान्यतया उल्लिखित मितिको ठीक एक वर्ष पछि हुने मदन पुरस्कार समारोहमा विद्वत् प्रवचन दिने प्रचलन छ तर कुनै प्रवचन केही वर्ष पछाडि भएको वा फरक-फरक व्यक्तित्वले एकै वर्ष प्रवचन दिएको उदाहरण पनि छ। विस्तृत विवरणका लागि मदन पुरस्कार: प्रवचनहरू २०६२ हेर्नुहोस्।]

---

^{१३} २०७७।०७।०२ गते अनलाइन मार्फत् र फागुन १ गते पोखरा तथा सिलगढीमा प्रत्यक्ष सम्मान समारोह भएको हो।

मदन पुरस्कार गुठीबाट मनोनीत भई सम्माननीया जगदम्बाका सिटमा कलकत्ताका मेडिकल कलेजहरूमा अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीहरूः

साल	मेडिकल कलेज	आर.जी.कार.मेडिकल कलेज
१९५६-५७	एम.एल लोढा, जोधपुर	+ +
१९५७-५८	तडित्कान्ति च्याटर्जी, कलकत्ता	शिशिरकुमार शाह, कलकत्ता
१९५८-५९	नवीनचन्द्र शर्मा, कलकत्ता	नेन्द्रकुमार शर्मा, बनारस
१९५९-६०	सुन्दरमणि आ.दी., ललितपुर	कुमारी पुण्यवती शर्मा, खरसाड
१९६०-६१	रामनिवास राठी, विराटनगर	गोपालबहादुर श्रेष्ठ, वीरगन्ज
१९६१-६२	केशरसिंह मल्ल, काठमाडौं	गोपालदास जोशी, काठमाडौं
१९६२-६३	प्रदीप शमशेर राणा, काठमाडौं	राजेन्द्रनाथ परूया, कलकत्ता
१९६३-६४	लक्ष्मीलता तुलाधर, काठमाडौं	चित्रलाल भट्टचन, बागलुङ्ग
१९६४-६५	जयाप्रसाद बराल, झापा	अनवर अहमद खाँ, तौलिहवा
१९६५-६६	शेखरबाबु रिजाल, कैलाली	कुमारी कस्तुरी श्रेष्ठ, ललितपुर
१९६६-६७	हेमन्तशमशेर राणा, काठमाडौं	जनककेशर प्रसाईं, इलाम
१९६७-६८	लुइसा राजपुत, ललितपुर	श्यामबहादुर कर्माचार्य, काठमाडौं
१९६८-६९	विजयकुमार शर्मा, तौलिहवा	जोन शर्मा (बर्मा), कलकत्ता
१९६९-७०	अरूणकुमार रौनियार, काठमाडौं	अशोकशमशेर ज.ब.रा., काठमाडौं
१९७०-७१	केशवराज शर्मा, नेपालगन्ज	माधवप्रसाद खनाल, नेपालगन्ज
१९७१-७२	शैलेशकुमार उपाध्याय, विराटनगर	प्रकाशनारायण मल्लिक, जलेश्वर
१९७२-७३	पीयूषराज पाण्डे, काठमाडौं	+ +
१९७३-७४	धनराज अर्याल, काठमाडौं	राजेनसुन्दर श्रेष्ठ, ललितपुर
१९७४-७५	ध्रुवनाथ त्रिपाठी, वीरगन्ज	शरदकुमार शर्मा, कपिलवस्तु

१९७५-७६	अमरकुमार देउजा, काठमाडौं	मदन कोइराला, विराटनगर
१९७६-७७	अनिलबहादुर श्रेष्ठ, विराटनगर	कुमारी पवित्रासिंह ढुङ्गाना, चितवन
१९७७-७८	मधु दीक्षित, काठमाडौं	सुरेशकुमार काफ्ले, सुनसरी
१९७८-८९	अञ्जु श्रेष्ठ, ललितपुर	देवेन्द्रनाथ दास, सर्लाही
१९८९-८०	विद्यादेव शर्मा, ललितपुर	सुमनशमशेर ज.ब. राणा, वीरगन्ज
१९८०-८१	सङ्गीता अधिकारी, काठमाडौं	तुहीनकान्ति भट्टाचार्य, धनुषा
१९८१-८२	दीना रायमाझी, काठमाडौं	भार्गवमणि दीक्षित, काठमाडौं
१९८२-८३	विनोद राजभण्डारी, काठमाडौं	श्रीकृष्ण भट्ट, बैतडी
१९८३-८४	स्वयम्भूमान तुलाधर, काठमाडौं	चन्द्रमोहन यादव, धनुषा
१९८४-८५	विद्या पराजुली, म्याग्दी	दीपकबाबु श्रेष्ठ, गोरखा
१९८५-८६	सञ्जय लाखे, वीरगन्ज	कुमारी ज्योत्स्ना रिमाल, काठमाडौं
१९८६-८७	अर्पणा रिसाल, ललितपुर	मखलाल श्रेष्ठ, काठमाडौं
१९८७-८८	सङ्गीता श्रेष्ठ, काठमाडौं	जीवनकुमार आत्रेय, बर्दिया
१९८८-८९	अल्पनासिंह, सर्लाही	अजयराज पाण्डे, काठमाडौं
१९८९-९०	कमलराज अर्याल, धादिङ	शरदराज सत्याल, काठमाडौं
१९९०-९१	डेला जोशी, काठमाडौं	दिनेश काफ्ले, स्याङ्जा
१९९१-९२	अपर्ना रिजाल, काठमाडौं	महेश ढकाल, काठमाडौं
१९९२-९३	मनीषा कार्की, धरान	सुबोधकुमार ढकाल, स्याङ्जा
१९९३-९४	सविना भट्टराई, काठमाडौं	कुमारी सलोना श्रेष्ठ, काठमाडौं
१९९४-९५	किरण गजुरेल, काठमाडौं	विवेक शर्मा, दाङ
१९९५-९६	लुना शर्मा, काठमाडौं	सुमितराज अधिकारी, काठमाडौं
१९९६-९७	सजुमा भजु, काठमाडौं	मनोहर बुढाथोकी, सल्यान
१९९७-९८	विनिता शर्मा, काठमाडौं	नेत्रप्रसाद दवाडी, काठमाडौं
१९९८-९९	वीरेन्द्र के.सी., मोरङ	सुनिलकुमार कर्ण, सर्लाही
१९९९-२०००	शोभेन्द्र गौतम, काठमाडौं	अरविन्द देव, सप्तरी

२०००-००१	सुभाष के.सी., पोखरा	दीप लामिछाने, काठमाडौं
२००१-००२	इरिना खड्का, काठमाडौं	धर्मागत भट्टराई, मेघौली चितवन
२००२-००३	सुबज भट्टराई, सिन्धुपाल्चोक	भीष्म पोखरेल, काठमाडौं
२००३-००४	दीपक गौतम, स्याङ्जा	शनीश गुरूड, पोखरा
२००४-००५	सबीन साहू, भक्तपुर	आर्जन खनाल, कास्की
२००५-००६	पवन शर्मा, पाल्पा	सुरज आले, कास्की
२००६-००७	दिवस मरासिनी, गुल्मी	सन्तोष ढुङ्गाना, पाँचथर
२००७-००८	कुमारी निशा शर्मा, काठमाडौं	लक्ष्मण ठाकुर, मोरङ
२००८-००९	नारायण अधिकारी, काभ्रे	घनश्याम तिमल्सिना, कास्की
२००९-०१०	विनुदा पौडेल, स्याङ्जा	कपिल दवाडी, काठमाडौं
२०१०-०११	प्रजिना प्रधान, काठमाडौं	मोनाली शाह, धनुषा
२०११-०१२	जेनी खरेल, काठमाडौं	शिशिर थापा, कास्की
२०१२-०१३	शंकर ढुङ्गेल, धनुषा	प्रीति आचार्य, दाङ
२०१३-०१४	निहारिका पन्त, काठमाडौं	जीत पुन, म्याग्दी
२०१४-०१५	यानी खरेल, काठमाडौं	ऋतिक देवकोटा, रूपन्देही
२०१५-०१६	सलिना श्रेष्ठ, सिराहा	सन्तोष उपाध्याय, धादिङ
२०१६-०१७	++	++
२०१७-०१८	सागर आचार्य, सिन्धुली	विजय केसी, रूकुम
२०१८-०१९	सन्ध्या पौडेल, चितवन	रमेश गौतम, तेह्रथुम
२०१९-०२०	प्रियंका शर्मा, सप्तरी	शाश्वत ढुंगाना, भक्तपुर
२०२०-०२१	सन्तोष गौतम, पर्वत	रिकेशकुमार मण्डल, सप्तरी

गुठीका सदस्यहरू

- १) श्री कुन्दमणि दीक्षित *
- २) डा. गोविन्द टण्डन *
- ३) डा. चूडामणि बन्धु
- ४) डा. जगमान गुरूड
- ५) डा. महादेव अवस्थी
- ६) डा. माधव भट्टराई
- ७) रथी श्रीधरशमशेर ज.ब.रा. *
- ८) श्री कनकमणि दीक्षित *
- ९) श्री अमर गुरूड
- १०) श्री दीपक अर्याल *
- ११) श्री भिक्टर प्रधान
- १२) श्री रमेश खकुरेल
- १३) श्री सुधा ओझा
- १४) श्री सुलोचना मानन्धर

* गुठीका प्रबन्ध-समितिका सदस्यहरू